

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 324

İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2001

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97581
Tas. No:	297-92 KUT.D

ANKARA
2003

HADİS ÇALIŞMALARININ GERİLEME DÖNEMLERİNDE HADİSTE İCTİHAD KAPISININ KAPATILMASI SORUNU

Yard.Doç.Dr. H. Musa BAĞCI

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Günümüzde gerek ülkemizde, gerekse diğer birçok İslam ülkesinde toplumların büyük bir ekseriyeti, hadisler, hadis ilimleri, ıstılahları ve usulü alanlarında bugün gelinen noktanın son ve değişmez olduğuna, geçmiş ulemanın çabaları sayesinde hadislerle ilgili her türlü problemin halledildiğine ve halledilmedik hemen hiçbir şeyin kalmadığına inanmaktadır.¹ Böyle bir anlayış, geçmiş ve geleneği yüceltmenin ve kutsallaştırmanın bir ürünü olduğu gibi, aynı zamanda müslümanların özgüvenlerini ve yaratıcılıklarını kaybettiği gerileme dönemlerinin bir ürünüdür. H. ilk üç ve hatta dört asırda mevcut olan yaratıcılık ve dinamizm, sonraki asırlarda maalesef yerini donuklaşma ve katılaşma sürecine bırakmıştır. Biz bu tebliğimizde her alanda olduğu gibi, hadis alanında da donuklaşma ve katılaşmanın hangi dönemde başladığını, İbnu's-Salah'ın bu süreçteki rolünün ne olduğunu ve kendinden sonraki alimler üzerinde ne tür bir etki bıraktığını tetkik etmeye çalışacağız. Zira İbnu's-Salah ve *Ulumu'l-Hadis* adlı eseri Hadis metodolojisi alanında dönüm noktasını teşkil etmektedir. Başka bir deyişle hadis alanında icthad kapısının kapanmasını onunla başlatmak mümkündür. Öncelikle İbnu's-Salah öncesi, yani mutekaddimün diye tabir edilen İlk üç asrın hadis metodolojisi açısından karakteristiğini özetle vermekte yarar vardır.

I. İlk Asırlarda Hadis Kaynaklarının Genel Durumu

Bu dönem, hadisler, hadis ilimleri, ıstılahları ve usulünün oluşum sürecini kapsamakta olup, hadis alimleri, bu alanlarda olabildiğince hür ve serbest bir fikir ve icthad ortamı içerisinde eserlerini meydan getirmişlerdir. Bu dönemde hadislerin sahihini sakîminden ayırma faaliyeti, h. II. asırda başlamış olmakla birlikte, ilk dört asırda yazılmış olan musned, musannef ve mu'cem türü eserler telif edilirken hadislerin sıhhati konusunda fazla titizlik gösterilmemiştir. Daha doğrusu bu eserlerdeki hadisler toplanırken temelde sahihin toplanması amaçlanmamıştır. Dolayısıyla bu asırlarda sözkonusu telif edilen eserlerde sahih, hasen türünden hadisler olduğu gibi zayıf, ma'ruf, garip, şâz, munkar, maklup türünden rivayetler de bulunmaktadır.

¹ M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara, 2000) s. 28.

Aler'-Rical türü eserlerde (musned ve mu'cemler) kişiye ait ne kadar hadis varsa zikredilmiş; ale'l-ebvab türü eserlerde (musannefler) ise diğerinde olduğu gibi, sahih-sakîm ayırımı yapılmaksızın konuyla ilgili ne kadar hadis varsa tesbit edilmiştir. Bu durum, ilk asırlarda bu tür eserlerin en bariz özelliğidir.

İbnu's-Salah (ö.643/1245), ilk dönemdeki musned, musannef ve mu'cem türü eserlerin özelliğini dile getirirken önceki muhaddis, müfessir ve tarihçilerin bu konudaki adetlerinin, bir konuda gelen bütün hadisleri ve haberleri sahih olmasa veya isnadı batıl olsa bile -ki onun batıllığını biliyorlardı- eserlerine almak ve hadislerin senedlerini de zikretmek olduğunu, zira senedin zikrinin, kişiyi sözkonusu hadisleri rivayet etmekten dolayı muahaze edilmekten beri kıldığını vurgulamaktadır.² O, bir başka yerde ise bu eserlerin, müelliflerinin adetleri gereği, hadisin delil olduğu kaydını koymadan her sahabiye ait rivayet edilmiş hadisleri topladıklarını, musnedlerin müelliflerinin üstünlüğüne rağmen, beş kitabın (el-Buhârî, Müslim, et-Tirmizî, Ebu Davud, en-Nesâî) ve bunlar tarzında bablara göre tertip edilmiş hadis kitaplarının altında bir mertebede yer aldıklarını belirtmektedir.³

İbn Hacer (ö.852/1448) de bazı hadis imamlarının sadece Hz.Peygamberin hadislerini toplamayı amaçladıklarına işaret ederek bu alanda yazılmış eserlerden örnekler verdikten sonra el-Buhârî'nin, bu eserlerde sahih ve hasen hadisler bulunmakla beraber, bunların çoğunun zayıf hadisler barındırdığı görüşünde olduğunu, bu nedenle, onun, eserinde sahih hadisleri toplamak için gayret sarfettiğini ifade etmektedir.⁴

Bu dönemdeki musnedlerin, camilerin ve musanneflerin ihtiva ettiği hadislerin içeriğini Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762) de şu şekilde belirlemektedir: "el-Buhârî ve Muslim'den önce ve sonra tasnif edilmiş musnedler, cami'ler, musannefler, sahih, hasen, zayıf, ma'ruf, garip, şaz, munker, maklup ayırımı gözetmeden tüm hadisleri bir araya getiren eserlerdir. Bunlar mutlak anlamda bilinmeyen rivayetler olmasalar bile, ulema arasında fazla meşhur olmamışlardır. Bunlarda yer alan bazı hadislerin sahihliği ve sakîmliği muhaddisler tarafından çok fazla araştırılmamıştır. Ne bir dil uzmanı bunlardaki garip bir ifadeyi şerhetmiş, ne bir fakih bunlarda selef mezheplerine delil olacak bir şey göstermiş, ne bir muhaddis bunların müşkil yönünü açıklamaya çalışmış ne de bir tarihçi bunlarda yer alan ravilerin isimlerini zikretmiştir. Bunları söylerken kasdım, son devir alimleri değil, hadis ehlinde olan ilk dönem alimleridir. Bu grupta olan kitaplar, hâlâ örtülü, kapalı ve bilinmezlik halesi üzere bulunmaktadırlar. Ebû Ali el-Kabbânî (ö. 289)'nin Musned'i, Abdurrezzak (ö. 211/826) ve Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235)'nin Musannef'leri, Abd b. Humeyd'in (ö.249/863), Ebu Davud et-Tayalisi'nin (ö. 203/818) Musned'leri gibi.⁵

² Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdila*, Mektebu'l-Matbûati'l-İslamiyye, Beyrut, ?, s. 91.

³ İbnu's-Salah, *Mukaddimetu İbni's-Salah fî Ulumi'l-Hadis*, Mektebetu'l-Mutenebbî, Kahire, ? s. 19; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravî fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I, 107.

⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-Sarî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 4.

⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Baliğa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 251.

Görüldüğü gibi ilk asırlarda musned, musannef ve mu'cem türü telif edilen eserlerin temelde gayesi sahihi sakîminden ayırmaktan ziyade mevcut bulunan hadis malzemesini konularına veya ricaline göre tasnif ederek her tür haberi ihtiva etmek olmuştur. Özellikle h. III. asırda hadislerin sihhati konusunda bazı alimlerin daha titiz davrandıkları müşahede edilmektedir. Üçüncü asır muhaddisleri, eserlerini telif ederken hadisleri binlerce hadis arasından seçmişlerdir. Nitekim el-Buhârî (ö. 256/870) es-Sahih adlı eserini, hocası İshak b. Raheveyh'in, içerisinde kendisinin de bulunduğu bir ders halkası esnasında "sahih hadisleri ihtiva eden bir kitap telif etseniz" tavsiyesi üzerine 600 bin hadis içerisinde tahriç etmiş⁶ ve el-Buhârî'nin ifadesine göre orada ricali adalet ve zabt sahibi, senedi muttasıl olan sahih hadisleri toplamıştır.⁷ Sahih hadisleri toplamakla şöhret bulmuş olan Muslim'in (ö.261/874) Sahih'i, güvenilirlik ve derecesinin yüksekliği açısından hemen hemen el-Buhârî'nin Sahih'ine yakındır. Muslim, kendisine muhaddis ünvanı veren bazı kimselerin zayıf ve munker hadisleri halk arasında yaymaları üzerine sahih ile zayıf ve munker hadisleri ayırmak amacıyla Sahih'ini tasnif etmiştir.⁸ O, eserinin *Mukaddime*'sinde Hz.Peygamberden gelen hadisleri üç kısma ayırmaktadır. İlki, Hafız ve mutkin olanların rivayet ettikleri hadisler, ikincisi, hıfz ve itkan konusunda mutavassıt ve mestur olan ravilerin hadisleri, üçüncüsü, zayıf ve metruk olan ravilerin hadisleridir.⁹ Muslim'in, birinci ve ikinci grup hadislere eserinde yer verdiği, fakat üçüncü grup hadisleri eserine almadığı ifade edilmektedir.¹⁰ Fakat İbnu's-Salah, bazı kimselerin Muslim'in Sahih'inde zayıf ve metruk ravilerin ve sahih hadiste aranan şartları bulundurmayan mutavassıt ve mestur ravilerin rivayetlerine yer verdiğinden dolayı ayıplandığını ifade etmekte ve bunun gerçekleri yansıtmadığı yolunda cevaplar vermektedir.¹¹ Yine bu dönemde telif edilip güvenilir olarak kabul edilen ve muteahhir asırlarda ümmet tarafından hüsn-ü kabul gören başka eserler de vardır. Bunlar Ebu Davud'un (ö. 275/888) Sunen'i, et-Tirmizî'nin (ö.279/892) el-Cami'i, en-Ne-sâ'nin (ö. 303/915) Mucteba'sı, İbn Mace'nin (ö.273/886) ve ed-Darimî'nin (ö. 255/868) Sunen'leridir. Bu eserler sahihi sakîminden ayırmak maksadıyla telif edilmişlerdir. Ne var ki İbnu's-Salah ve el-İrakî (ö.806/1403)'nin zikrettiğine göre, Sünen kitaplarında sahih ve hasen'in dışında zayıf hadisler de mevcuttur. en-Nevevî (ö.676/1277) de Sunen'lerde sahih, hasen, zayıf ve munker rivayetlerin olduğunu ifade etmektedir. el-İrakî, sunen kitaplarına sahih isminin verilmesini bir tesahül olarak kabul etmiştir.¹² Bunların dışında, IV. asırda telif edilen ed-Darekutnî'nin (ö. 385/995) Sunen'i ve el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) es-Sunenu'l-Kubra'sı da bu grup

⁶ İbn Hacer el-Askalanî, *age.*, I, 7.

⁷ Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, ? s. 378.

⁸ Muslim, *Sahih (Mukaddime)*, Dâru'l-Hadis, Kahire, ? I, 8.

⁹ Muslim, *a.g.e.*, I, 4-5.

¹⁰ İbnu's-Salah, *Siyânetu Sahihî Muslim*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984, s. 90; Ebu Zehv, *a.g.e.*, s. 382; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, ?, II, 119; Talat Koçyığıt, *Hadis Tarihi*, (Ankara, 1988) s. 259.

¹¹ İbnu's-Salah *a.g.e.*, s. 94.

¹² el-İrakî, *Elfiyetu'l-Hadis*, (Beyrut, 1988) s. 45; Krş: Abdülhay el-Leknevî, el-Ecvibetu'l-Fâdila, (Beyrut, ?) s. 67.

içerisine dahil edilebilir. Bu müellifler eserlerini oluştururken sahih hadisleri aldıkları gibi, hasen, zayıf, munker ve mevzu hadisleri de almışlardır.

Özellikle III. asırda sahih, hasen ve zayıfı ihtiva eden özgün eserler meydana getirilmiştir. Fakat daha sonraki asırlarda tasnif devri eserlerine dayalı olarak istidrak, istihrac, telhis, cem', zevaid, tehzib, şerh v.b. türde eserler telif edilmiştir. Dolayısıyla daha sonraki eserler -pek azı müstesna- hep bu öncekilere dayanmışlardır. Onların cem ettiklerini toplamış, onların değerlendirmelerine itimad etmişlerdir. Bu sebeple h.III. asırdaki hadis kitapları genelde, sadece sahih hadisi toplamayı gaye edinmeleri ve diğer hadis kitaplarına göre daha sahih olarak kabul edilmeleri açısından ayrı ve üstün bir mevkiye sahip bulunmaktadır.¹³ Ancak şu bilinmelidir ki, onların sadece sahih hadisleri toplamayı gaye edinmiş olmaları, bunların içerisindeki bütün rivayetlerin sahih olduğu ve bu konuda mutlak anlamda başarılı oldukları anlamına gelmemektedir.

Mutekaddimûn döneminin hadis ıstılahları tetkik edildiğinde, daha sonraları hadis ilminde yerleşik bir hal almış olan kavramların bu sıralarda henüz oturmadığı görülmektedir. Başlangıçta II. asırda yaşayan alimler, hadisleri sahih ve zayıf şeklinde iki kısımda mütalâa etmişlerdir. İbn Hacer'in İbn Teymiyye'den naklen et-Tirmizî'den önce hadis ehlinin hadisleri sahih ve zayıf şeklinde ayırdıklarını söylemesi¹⁴ ve Ahmed M. Şakir'in "Mutekaddim alimlerin ekseriyeti hadisleri sadece sahih ve zayıf olarak tavsif ediyorlardı. İbnu'l-Mubarek (ö.181/797), İbn Mehdî (ö.198/813) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) bunlardandır"¹⁵ şeklindeki nakli bu gerçeği ifade etmektedir. Hasen teriminin ise et-Tirmizî ile kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Bu görüş sahipleri, et-Tirmizî'den önce hadislerin üçlü taksiminin bilinmediği, aksine sahih ve zayıf diye ikiye ayrıldığını, hasen hadislerin zayıf hadisler grubunda mütalâa edildiğini, zayıf hadislerin ise metruk ve metruk olmayan diye ikiye ayrıldığını ifade etmektedirler.¹⁶ Ancak çağdaş araştırmacılardan Muhammed Avvame bu iddiayı reddetmekte ve et-Tirmizî'den önce de ıstılahî manasıyla hasen terimini kullananlar olduğunu örnekleriyle göstermektedir. Onun tesbitlerine göre bu terimi hadisin veya ravinin sıfatı olarak kullanan kişiler İmam Malik (ö.179/795), Şafîî (ö.204/819), Ebu'l-Velid Hişam b. Abdillâh el-Bâhilî et-Tayalîsî (öl227/890), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) el-Buhârî (ö.256/869), Yakub b. Şeybe es-Sedûsî (ö.262/875) Ebu Zur'a er-Razî (ö.264/877), Ebu Hatim er-Razî (ö.277/890), İbn Sa'd (ö.230/844)'dir.¹⁷ İbn Recep (ö.795/1392) de hadislerin sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü taksiminin, el-Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medîni'nin (ö.234/848) elinde or-

¹³ Muhammed Abdulaziz el-Havlî, *Tarihü Funûni'l-Hadis*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1988, s. 54.

¹⁴ İbn Hacer, *en-Nüket ala Kitabi İbni's-Salah*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 119.

¹⁵ Ahmed M. Şakir, *el-Baisu'l-Hasis Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadis*, Daru't-Turas, Kahire, 1979, s. 76.

¹⁶ Bu görüş sahiplerinden birisi, İbn Teymiyye'dir. bkz: Cemaluddin el-Kasimî, *Kavaidü't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1993, s. 106, 121.

¹⁷ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay. İst. ? s. 113; Dr.Ahmet Yücel de çalışmasında h. III. asırda hasen'i Ali el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebu Davud, Ebu Hatim ve Fesevî'nin terim anlamında kullandıklarını, et-Tirmizî'nin ise sözü edilen tabiri en çok kullanan ve ilk tarifini yapan kişi olduğunu belirtmektedir. Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi, İst, 1996, s. 160.

taya çıktığını söylemektedir. İbn Hacer de Ali b. el-Medîni'nin Sunen'inde ve İlel'inde bu tabirleri sık sık kullandığını belirtmektedir.¹⁸ Daha sonra bu üçlü taksimi, el-Hattabî (ö.388/998) de eserinin mukaddimesinde zikretmiştir.¹⁹ Mutekaddimûn döneminde bu üçlü taksimin yanında, bazı hadis istilâhlarının oturmadığı görülmektedir. Sahih hadisin yerine ceyyid, mustakîm, sâbit, nebîl, sâlih, ve mahfuz terimlerinin kullanılması,²⁰ el-Buhârî örneğinde olduğu gibi, "muttasil"ın "musned", "mursel"ın de "munkatı" anlamında kullanılması,²¹ İmam Şafîi'nin munkatı'yı mursel anlamında kullanması, Ali b. el-Medîni ve et-Tirmizî'nin senedinde sahabî ravisi düşen hadise munkatı demeleri,²² yine şâz ve münker hadislerin birden fazla anlamlarda kullanılması,²³ aynı şekilde cerh ve ta'dil için kullanılan ifadelerde ve bunların hiyerarşik sıralanışında görülen farklılıklar²⁴ ve nihayet henüz doğru dürüst bir sahih hadis tanımının dahi ortada olmayışı bu hususta verilebilecek bazı örneklerdir. Bilhassa sahih hadis tanımının h. II. asırdan -yani isnadın ortaya çıkıp nisbeten yaygınlaşmaya başlamasından- itibaren günümüze kadar bütün İslam alimlerince bilinen ve kullanılan bir şey olduğuna pek çoğumuzun inandığı malumdur. Ne var ki bunun da gerçeklerle pek ilgisi yoktur. Zira elimizdeki kaynaklar içerisinde sahih hadis tanımı denilebilecek ilk örnek eş-Şafîi'nin (ö. 204/819) er-Risale'sinde bulunmaktadır. Eserin eş-Şafîi'nin en son eseri olduğu hatırlanacak olursa, sahih hadis kavramının ilk tohumlarının II. yüzyılın sonlarıyla III. yy. başlarına doğru atıldığı görülür. Onun ardından eş-Şafîi'nin arkadaşı el-Humeydî (ö. 219/837) ve Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî (ö.252-258/873-879) ve onun oğlu Yahya b. Muhammed b. Yahya (ö. 260'dan sonra) da birer sahih hadis tanımı denemesi yapmışlarsa da, henüz standart bir tanıma bu dönemde rastlanmamaktadır. Daha sonraları hadis ilmine ve usulüne dair eser yazan müellifler sahih bir hadiste aranması gereken şartlardan bahsetmiş olsalar bile, bugün de standart kabul edilen sahih hadis tanımının İbnu's-Salah (ö.643/1264) tarafından, yani ancak h. VII. yy. da gerçekleştirilebildiği ve ancak ondan sonra bu tanımın hadis ilminde etkili ve yaygın bir hale gelerek sonunda standartlaştığı görülmektedir.²⁵

Mutekaddimûn döneminin Hadis Usûlü kaynaklarını incelediğimiz zaman, bu dönemde bazı usûl konularında eksiklikleri olsa da serbest yoruma dayalı eserlerin meydana getirildiği müşahede edilmektedir. er-Ramehurmuzî'nin (ö.360/971) *el-Muhaddisu'l-Fasil'i*, el-Hakim en-Neysaburî'nin (ö.405/1014) *Ma'rifetu Ulumi'l-Ha-*

¹⁸ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 113 (Nureddin İtr, *İmam Tirmizî ve'l-Muvazene Beyne Camiîhi ve Beyne's-Sahihayn*, Matbaatu Lecneti't-Te'lif, 1970, s. 25'den naklen).

¹⁹ Ebu Süleyman el-Hattabî, *Mealimu's-Sunen*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 6.

²⁰ Bunun hangi kaynaklarda geçtiğine dair bkz: Yücel, *a.g.e.*, s. 162-163.

²¹ el-Buhârî'nin kullandığı bazı hadis istilâhları diğer alimlerin istimaline uymamaktadır. Örneğin o, mursel yerine munkatı' ve muttasil yerine musned diyordu. M.Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyât, Ank, 2001, s. 208. (Bkz: Buhârî, VI, 189, Fethu'l-Bârî, IX, 54; Aynî, IX, 323; Kastallânî, VIII, 454'den naklen.). Bu da o dönemde bazı hadis istilâhlarının tam oturmadığını göstermektedir.

²² Yücel, *a.g.e.*, s. 166 (eş-Şafîi, er-Risale, s. 461; Ali b. el-Medîni, İlel, 67-68; et-Tirmizî, Salat, 149'dan naklen).

²³ Yücel, *a.g.e.*, 169-170.

²⁴ Cerh ve Ta'dil istilâhlarının doğuşuna dair geniş bilgi için bkz: Yücel, *a.g.e.*, ss. 101-144.

²⁵ Kırbasoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 25.

dis'i, el-Hatip el-Bağdadî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifaye'si*, Kadî İyaz İbn Musa el-Yahsubî'nin (ö.544/1149) *el-İlma' fi ma'rifeti Usulî'r-Rivaye ve Takyîdi's-Sema'i*, İbnu's-Salah'dan önce yazılan meşhur eserlerden bazılarıdır.²⁶ İlk üç eserin genel karakteristiği, usul konularını senedli olarak işlemeleridir. Yani müellifler her bilgiyi senedle nakletmektedir. Bunların içerisinde *el-Muhaddisu'l-Fasil* adlı eser İbn Hacer tarafından konusunda önemli eserlerden biri olarak kabul edilir ve usûl konularının tamamını da ihtiva etmediği belirtilir.²⁷ el-Hakim'in eserinde bilgiler senedli verilmekle beraber, konular işlenirken yer yer müellifin görüşlerine rastlamak mümkündür. el-Hakim ile er-Ramehurmuzî arasında çok büyük bir zaman farkı bulunmamasına rağmen bu iki müellif arasında konuya bakış ve tertip açısından oldukça farklılıklar görülmektedir. Bu da bu müelliflerden önce, usul konusunda büyük bir ilmî birikimin mevcudiyetini göstermektedir.²⁸ Bu eserlerdeki bilgiler ve yorumlar, Hadis usûlü konusunda söz söyleyen pekçok alim ve hadis imamının görüşleri ve nakillerinden oluşmuştur. Örneğin, *el-Kifaye*'de bid'at ehlinin rivayetleriyle ihticac konusunda ihtilaf bulunduğu için pekçok ilim ehlinden oluşan grupların görüşleri nakledilmektedir. Bunların içerisinde hadis imamları olduğu gibi, kelamcı alimlere de rastlamak mümkündür.²⁹ Öte yandan, alimlerin ittifakla kabul ettiği konular da çoğunlukla belirtilmektedir.³⁰

Bu alimler usûl konusunda mevcut ilmî birikimden yararlanarak muhtasar, şerh, haşiye yapmaksızın kendilerine has eserler meydana getirmişlerdir. Bu dönem İbnu's-Salah'la birlikte değişim ve dönüşüme uğramıştır. İlk dört asırda görülen serbest yoruma dayalı sistematize olmayan eserler, İbnu's-Salah'ın *Ulûmu'l-Hadis* adlı eseriyle birlikte sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Bununla birlikte, kavramlar yerine oturmuş ve statik hale gelmiştir. İbnu's-Salah eserini el-Eşrefiyye medresesinde hadis tedarisiyle görevlendirildiği bir sırada talebelerine imla ettiği derslerini bir araya getirmek suretiyle tasnif etmiştir. Bu tasnifinde, özellikle el-Hatib'in dağınık tasniflerini toplamış ve başka ilaveler de yapmıştır. Ancak, bu kitap, bir nevi ders notlarından ibaret olduğu için, tertibi, istenilen mükemmeliyette olmamışsa da, diğerlerine nisbetle daha çok yayılmış ve şöhret kazanmıştır.³¹ İbnu's-Salah eserini oluştururken Hakim en-Neysaburî'nin Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis'inden de istifade etmiştir. Onu aynen taklid etmiş olmamakla birlikte, Hakim'in hadis ilimlerini branşlaştırmada uyguladığı sistemi benimsemiştir ve onun müstakil başlıklar altında incelediği bazı maddeleri, O, aralarında münasebet gördüğü çeşitli dallara dağıtarak ele almıştır. Ulûmu'l-Hadis'teki altmış beş branşın kırk ikisi Hakim'den adapte edilmiştir. Böylece, Hakim'in eserini oluşturan elli iki maddenin onunu diğer branşlara da-

²⁶ İbnu's-Salah'tan önceki Hadis usûlü çalışmaları için bkz: M. Ali Sönmez, *İbnu's-Salah'ın Mukaddime'sinden Önce Hadis Usûlü Alanındaki Çalışmalar*, S.Ü.İ.F.der. sayı: 1, Konya, 1985.

²⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 34.

²⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İst, 1989) s. 179.

²⁹ Bkz: Hatip el-Bağdadî, *el-Kifaye*, s. 148-149.

³⁰ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 132.

³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, Mektebetu'l-Gazâlî, Dmaşk, s. 5-6.

ğitmiş, geriye kalan kırk iki branşa yirmüç branş daha ekleyerek branş sayısını altmış beşe çıkarmıştır. Ulûmu'l-Hadis'in muhtevasını oluşturan altmış beş hadis ilmi nev'ileri, o zamana kadar tasnif edilmiş mufassal veya muhtasar kitaplarda dağınık bir halde işlenmiş bulunuyordu. İşte İbnu's-Salah bütün bu bilgileri toplamış ve bilhassa el-Hatip el-Bağdadî'nin hemen hemen her branş için kaleme aldığı monografilerinden geniş çapta istifade etmek suretiyle kendi ilmî dirayetine de dayanıp fişlediği bütün bu malzemeleri kendine göre tertip ve tanzim etmiştir.³² Ondan sonra hadis usûlüyle ilgili eser yazan alimler, İbnu's-Salah'ın eseri olan *Ulûmu'l-Hadis* üzerinde ihtisar, nazma dönüştürme, şerh ve leh ve aleyhde değişik ilmî çalışmalar yapmışlardır.³³ Bunu yaparken büyük oranda bu eserde ele alınan hadis ilimleri, istilahları ve usûlle ilgili kaideleri aynen tekrarlamakla yetinmişlerdir. İbnu's-Salah'tan sonraki eserler (İbn Hecer'in en-Nuhbe'si istisna kabul edilebilir) *Ulûmu'l-Hadis'in* taklidi olup kendilerine has özgün eserler değildir. Bu da Hadis Usûlünde meydana gelen durgunluğun İbnu's-Salah ile başladığını göstermektedir.³⁴ Bu durgunluğu görebilmek için İbnu's-Salah'ın düşünce yapısını ve dünya görüşünü irdelemek faydalı olacaktır.

II. İbnu's-Salah'ın Düşünce Yapısı

İbnu's-Salah'ın hadis alanında icthad kapısını kapatmasının ve bu alanda donuklaşma ve katılaşmaya yol açmasının nedenlerini bilimsel duruşunda ve dünya görüşünde aramak gerekir. İbnu's-Salah'ın dünya görüşü ve bilimsel bakış açısı araştırıldığında onun selefiyyeci bir bakış açısına sahip olduğu görülecektir. Şimdi onun bu yönünü biraz irdelemekte yarar vardır. Zira onun bu duruşu hadise, hadis ilimlerine ve istilahlarına bakışını da etkileyen en önemli amillerdendir.

İbnu's-Salah'ın da benimsediği selefiyyeci anlayış, kalamcıların İslam inancını açıklarken Yunan mantığından ve çeşitli filozofların 'cedel' ve 'münazara' yöntemlerinden iktibas ettikleri "felsefî metodu" kullanmalarına şiddetle karşı çıkmıştır ve akaid konularının sahabe ve tabiîn döneminde olduğu gibi öğrenilmesini ve bunların sadece kitap ve sünnetten alınması gerektiğini savunmuştur. Başka bir ifadeyle, inanç konuları naslardan alınması gerektiği gibi, delilleri de naslardan alınmalıdır. Dolayısıyla selefiyyeci anlayış, aklın saptırıcı olduğunu ileri sürerek akla güvenmemiş, sadece nassa ve nassin işaret ettiği delillere inanmıştır. Onlara göre, bu aklî metodlar İslam'a sonradan sokulmuştur ve kesinlikle sahabe ve tabiîn tarafından bi-

³² M. Ali Sönmez, *a.g.mak.* s. 58-59.

³³ Bu konudaki çalışmalar için bkz: Talat Koçyiğit, *İlim Usulü'l-Hadis veya İlim Mustalahü'l-Hadis*, A.Ü.İ.F. der. c.XVII, Ank, 1971, s. 132-135.

³⁴ Nureddin İtr, olgunluk dönemi olarak nitelediği h.VII-X asırdaki hadis alimlerinin hadis usûlünde İbnu's-Salah'tı taklid etmediklerini, bilakis, kendi re'leriyle icthad ettiklerini ve çoğunlukla onun görüş belirttiği konularda münakaşaya girdiklerini ve ona muhalefet ettiklerini belirtmektedir. *Menhecü'n-Nakd*, s. 68. Bu değerlendirmeye vakıya uygun olmayıp gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira İbnu's-Salah'tan sonra *Ulûmu'l-Hadis'e* dayalı pekçok eser meydana getirilmiş olup, bunlarda ele alınan konular çoğunluğu itibarıyla İbnu's-Salah'ın görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Yer yer muhalif kalınan noktalar var ise de, bunlar, bütünü açısından düşünülecek olursa istisna olarak kabul edilebilir.

linmemektedir.³⁵ Bu anlayışta te'vil, dini tağyir ve tahrif sayılırken, bid'at ise dalalet ve cehennemlik olarak telakki edilmiştir. Bunun için sözkonusu anlayış, yeni şeyler keşf ve icad etme fikrine yabancı kalmış, teceddüd ve terakki hareketlerini hep tepki ile karşılamıştır.³⁶ Sonuç olarak bu anlayışın sahip olduğu düşünce şudur: En doğru söz söylenmiş, en güzel iş yapılmıştır. Onun için bunları nakil ve hikaye etmekten ve onlara göre hareket etmekten başka yapılacak bir şey yoktur. Bu sebeple selefin ideali, zaman itibariyle ileride değil, geridedir. İdeal cemiyet nizamı ileride inşa edilecek değildir. Geçmişte inşa edilmiştir.³⁷

ez-Zehebî, yukarıda naklettiğimiz görüşlere paralel olarak İbnu's-Salah'ı şöyle tanımlamaktadır: "O, derine dalmaksızın naslardan sabit olan şeye inanan, kelimelerin te'vilinden kaçınan ve itikadı sağlam olan bir selefi idi."³⁸ Selefiyyeci görüşü benimseyen İbnu's-Salah, Kur'an ve hadisleri te'vil etmeyi doğru bulmaz ve tartışmalı konulara girmezdi.³⁹ Bu konuda kendisine sorulan şu soru ve buna verdiği cevap, onun selefiyyeci bir yaklaşıma meylettğini gösteren en güzel örnektir: İki adam Hz. Peygamberin "Rabbiniz her gece dünya semasına iner" hadisi konusunda münakaşa ettiler. Biri diğerine hadisin te'vil edileceğini söyledi. Diğeri de te'vil edilemeyeceğini ve hadisin olduğu gibi anlaşılması ve bütün sıfatlar, ayetler ve haberlerde de böyle hareket edilmesi gerektiğini ifade etti. Her biri, kendi görüşünün doğru olduğunu iddia ederek İbnu's-Salah'ın görüşünü sordular. İbnu's-Salah'ın bu soruya cevabı şuydu: Seleften ve haleften salihlerin üzerinde oldukları görüş, bu konuda gelen şeylerin hepsinin doğruluğuna inanmakla iktifa etmek ve mutlak kutsiyetine inanarak onların manalarına dalmaktan yüz çevirmektir. Çünkü onların manası, mahlukat için söylenen anlamlarla aynı değildir.⁴⁰

İbnu's-Salah'ın felsefeye ve mantığa karşı yönelttiği eleştiriler de onun akla ve içtihad yöntemini kullanmaya karşı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü onun yaşadığı devirde felsefeye ve felsefecilere karşı kuvvetli bir düşmanlık vardı. Bu cereyanın liderleri arasında Salahaddin Eyyûbî'nin (ö.589/1193) Dimaşk başkadısı Muhyiddin ez-Zekî ve şehrin başhatibi ed-Devleî de bulunmaktaydı. Muhyiddin, münevverleri mantık ve cedel ile uğraşmaktan meneder, bu konularda yazılmış eserleri tahrip ederdi. Daha sonraları fıkıh ve hadiste meşhur olacak olan İbnu's-Salah, Kemaleddin b. Yunus'tan (ö.1242) felsefe ve mantık dersi almaya başlamıştı. Kemaleddin onun bu ilimlerdeki kabiliyetsizliğini görünce, "Ey fakih, bana kalırsa bu ilimle meşgul olmayı bırak... Halk seni makbul bir adam olarak tanıyor... Bu ilimle uğraşan herkesi sapıklıkla itham ediyorlar... Onların senin hakkındaki iyi

³⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasî, İtikadî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbgatullah Kaya, İst, 1993, Birim Yay, s. 197-199.

³⁶ Süleyman Uludağ, *İslam (Ehli Sünnet) Düşüncesinde Üç Yol (I)*, İktibas Der. c. 4, Sa: 87, s. 21.

³⁷ Uludağ, *a.g.mak.*, s. 21.

³⁸ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ? , IV, 1431

³⁹ M. Yaşar Kandemir, *İbnu's-Salah mad.* DİA, XXI, 199.

⁴⁰ İbnu's-Salah, *Fetavay-ı İbni's-Salah*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır, s. 16.

güvenlerini sarsma” demiştir.⁴¹ İbnu’s-Salah’ı Dımaşk şehrindeki Şâmiyye medresesine tayin eden Dımaşk hükümdarı el-Melik el-Eşref medreselerde tefsir, fıkıh ve hadisten başka ders okutanları, filozofların sözlerinden ve eserlerinden bahsedeneri sürgün edeceğini⁴² söylemiştir. Bu da o günkü düşünce hayatının ne derece donuklaştığını ve katılaştığını göstermektedir. Bu atmosfer içinde İbnu’s-Salah da el-Melik el-Eşref’ten farklı düşünmüyordu. Örneğin, İbn Sîna’nın eserlerini mütalâa etmenin, felsefe ve mantıkla uğraşanların alim olduğuna inanmanın caiz olup olmadığı sorusuna şu cevabı verir: “Caiz olmaz, kim bunu yaparsa dinine ihanet etmiş olur, büyük bir fitneye maruz kalır. Onlar alim değildir, bilakis insan şeytanlarından bir şeytandırılar.”⁴³ O, felsefe ve mantıkla meşgul olma ve onları öğrenmek ve öğretmenin caiz olup olmadığı konusunda şu görüşlere yer vermektedir: Felsefe beyinsizliğin ve çöküşün esası ve şaşkınlığın ve sapıklığın maddesidir. Kalp hastalığına ve zındıklığa götürür. Kim felsefeyle uğraşırsa basireti körelir, dinin güzelliklerinden mahrum olur, açık burhan ve delilleri görmez olur. Her kim onu öğrenmeye ve öğretmeye kalkışırsa rezil olur. Şeytanın beğenisini kazanır. Mantığa gelince, o felsefeye giriştir. Dolayısıyla şerre giriş de şerdir. Öyleyse mantık da şerdir. Bu nedenle onun ta’limiyle meşgul olmak, Şâri’in mübah kıldığı şeylerden değildir. Sahabe, tabiin, müctehid imamlar ve salih selef ile ümmetin yüce ilimleriyle uğraşanlardan hiçbiri mantığı mübah addetmemiştir.⁴⁴

İbnu’s-Salah’ın zihniyeti ve dünya görüşü yukarıda naklettiğimiz ifadelerden gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. O, Şafiî mezhebine bağlı olmakla birlikte selefiyeci bir bakış açısına sahiptir. Onda “en doğru söz söylenmiş, en güzel iş yapılmıştır; onun için, bunları nakil ve hikaye etmekten ve onlara göre hareket etmekten başka yapılacak bir şey yoktur,” anlayışı, bir zihniyet haline gelmiş ve bu zihniyet, onu, Hadis usûlü, ilimleri ve ıstılahları konusunda da en doğru şeyin söylendiği ve en güzel işin yapıldığı, bize düşenin ise onları nakletmek ve orada bulduğumuz her şeyin doğruluğuna kayıtsız şartsız inanmak olduğu anlayışına götürmüştür. Bunu görebilmek için İbnu’s-Salah’ın hadis ilminde ictihad kapısını kapatan şu görüşlerini ortaya koymak yeterli olacaktır.

III. İbnu’s-Salah’ın Hadis Alanında İctihad Kapısını Kapatması

İbnu’s-Salah’ın hadis metodolojisi alanında, yani sened ve metne bakarak hadislere sahih ve zayıf hükmü verme hususunda ictihad kapısını kapattığını gösteren en önemli kanıtlardan biri, Ulûmu’l-Hadîs’inde yer alan şu sözleridir:

“Hadis cüzlerinde veya bunların dışında başka bir yerde el-Buharî ve Muslim’de bulunmayan ve meşhur, güvenilir hadis imamlarının musannefatında sıhhatine yö-

⁴¹ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay, İst, 1987, s. 409.

⁴² Şeşen, *a.g.e.*, s. 419.

⁴³ İbnu’s-Salah, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁴ İbnu’s-Salah, *a.g.e.*, s.35.

nelik herhangi bir hüküm verilmemiş isnadı sahih herhangi bir hadis bulduğumuzda, onun sıhhati konusunda kesin bir hüküm veremeyiz. Zira son asırlarda mücerred isnadların tetkikiyle hadislerin sahih olduğunu tesbit etmek zordur. Çünkü bu tür hadislerin içerisinde sahih hadisin ravisinde bulunması şart olan hıfz, zabt ve itkandan ârî olarak rivayetinde kendi kitabına itimad eden kimselerin bulunduğunu görüyoruz. Bu durumda artık sahih ve haseni bilme hususunda hadis imamlarının açıklamalarına, tağyir ve tahriften korundukları meşhur olan eserlerine itimad edilmelidir.⁴⁵

Onun bu sözlerinden çıkan sonuç şudur: Ona göre kendi çağındaki ve daha sonraki alimler, ehliyetizlikleri nedeniyle hadisleri araştırıp sahih veya zayıf hükmü verme gücüne sahip değildir. el-Buharî, Muslim, İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve el-Hakim en-Neysaburî gibi önceki alimlerin verdiği hükümlerle yetinmek gerekir.⁴⁶

İbnu's-Salah'ın bu görüşüne gerek kendi döneminde, gerekse daha sonraki asırlarda (h. IX. asra kadar) yaşayan alimler tarafından itirazlar yapılmasına karşın onların üzerinde ciddi bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Yalnız ona yapılan bu itirazların h. IX. asra kadar devam ettiği, es-Suyûtî ile birlikte, İbnu's-Salah'ın görüşüyle ona muhalefet edenlerin görüşleri cem' ve te'lif yapıldığı görülmektedir. İbnu's-Salah'ın etkisi h. IX. asırdan itibaren ciddi anlamda kendini göstermeye başlamış olup sonraki dönemlerde büyük ölçüde onun bu konudaki düşüncesinin benimsendiği müşahede edilmektedir. İbnu's-Salah'ın h. IX. asırdan sonraki hadis alimleri üzerindeki etkisini daha sonra değerlendireceğimiz için, onun hadiste ictihad kapısını kapatan bu görüşüne yapılan itirazları öncelikle ele almak gerekir. en-Nevevî, İbn Hacer, İbn Kesîr, el-İrakî v.b bazı alimler İbnu's-Salah'ın bu görüşlerini pekçok yönden tutarsız olduğunu ve hiçbir delile dayanmadığını göstermeye çalışmışlardır. Bunların detaylarını aşağıda serdetmeye çalışacağız.

en-Nevevî (ö.676/1277) İbnu's-Salah'ın, bir kimsenin herhangi bir kitapta veya hadis cüz'ünde güvenilir bir hadis imamı tarafından sıhhatine hükmedilmemiş isnadı sahih bir hadis gördüğünde, yeterli bir ehliyete sahip olmamaları sebebiyle, bu asırlarda yaşayan alimlerin o hadisin sıhhatine hükmetmelerinin mümkün olmadığı görüşüne katılmamakta ve bu konuda uzman olup bilgisi güçlü olan kimseler için bunun mümkün olduğunu savunmaktadır.⁴⁷ İbnu's-Salah'ın Ulûmu'l-Hadîs adlı eserini ihtisar eden İbn Kesîr, (ö.774/1372) en-Nevevî ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁴⁸

Ahmed Muhammed Şakir, İbn Kesîr'in eserindeki bu kanaati üzerine yaptığı yorumda çok önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır: "İbnu's-Salah, önceki imamlardan

⁴⁵ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 9.

⁴⁶ Musfir b. Garamallah ed-Dumeynî, *Hadiste Metin Tenkidî Metotları*, Kitabevi, İst, s. 41.

⁴⁷ en-Nevevî, *et-Takrib*, (el-Buharî bi Şehî'l-Kirmanî adlı eserin başında) s. 4.

⁴⁸ "Bu konuda güvenilir bir hadis uzmanı, ravilerin durumunu araştırıp hadisin illetlerden salim olduğunu tetkik ettikten sonra, pekçok hadisin sıhhatine hükmedebilir. Kendisinden önce güvenilir bir hadis imamı, o hadisin sıhhatine hükmetmemiş olsa bile, daha sonraki bir hadis uzmanının sözkonusu hadisin sıhhatine hükmeden ilk kişi olmasında bir sakınca yoktur. İbn Kesîr, *İhtisaru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 23.

sonra içtihad kapısını kapatan bir anlayışa dayanarak bu görüşü benimsemiştir. Nitekim bazı fakihlerin fıkhıta içtihad kapısını kapattıkları gibi,⁴⁹ İbnu's-Salah da hadiste içtihadı ortadan kaldıran bir tavır içerisine girmiştir. Bu nasıl bir düşünce böyle! İctihadı yasaklayan böyle bir anlayış, kitap ve sünnetten herhangi bir delili olmayan batıl bir anlayıştır.⁵⁰

İbnu's-Salah'a muhalif görüş serdeden alimlerden biri de ez-Zeynu'l-İrakî (ö.806/1403)'dir. O, son asırlarda da hadislerin sıhhatine hükmetmenin mümkün olduğunu, gerek İbnu's-Salah'ın muasırları, gerekse ondan sonraki asırlarda yaşayan alimlerin, önceki alimlerin sıhhatine hükmetmediği hadisleri, sahih olarak kabul ettiklerini delil olarak getirerek İbnu's-Salah'ın görüşlerinin tutarsız ve hiçbir delille dayanmadığını göstermeye çalışmaktadır. O, bu konudaki itirazını yaptıktan sonra kendi görüşünü şu şekilde dile getirmektedir: "Hadislerin sıhhatine hükmetmek, hadis ehlinin benimsediği bir ameldir. Mütaahhir alimlerden bir grup, önceki alimlerin sıhhatine hükmetmediği hadisleri sahih kılmışlardır.⁵¹ İbnu's-Salah'ın muasırı olup da hadislerin sıhhatine hükmeden alimlerden ve onların telif ettiği eserlerden örnekler⁵² veren el-İrakî, bu konudaki kesin kanaatini şu şekilde belirtmektedir: "Bu durum, ehliyetli olan alimler tarafından sürdürülegelen bir adet olmuştur. Ancak onların verdikleri bu hükümleri kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Önceki alimlerde de durum aynıydı. Bazan bir kısmı bazı hadislerin sahih olduğuna hükmeder, bazıları da bunu kabul etmezdi.⁵³

İbnu's-Salah'ın son asırlarda hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin mümkün olmadığına dair görüşüne en ciddi eleştiri el-İrakî'nin öğrencisi olan İbn Hacer'den (ö.852/1448) gelmiştir. İbn Hacer, *en-Nuket ala Kitabi İbni's-Salah* adlı eserinde onun görüşünün her bir bölümünün ciddi anlamda eleştirmiş ve delillerini çürütmeye çalışmıştır. Bu eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz.

İbn Hacer, İbnu's-Salah'ın sahihlik için hıfzı şart koşmasının tartışmalı olduğunu belirttiikten sonra eleştirisine şöyle devam eder: Bazı ilk dönem fakihleri bunu nakletmiş olsalar da hadis imamlarından hiçbiri hıfzı şart koşmamışlardır. Özellikle kitaplar tedvin edildiğinden beri eski ve yeni uygulama bunun aksinedir. Nitekim İb-

⁴⁹ Fıkhıta içtihad kapısını kapanıp kapanmadığı ile ilgili tartışmalar için bkz: Osman Taştan, *İctihad Sorunu Üzerine Bir Literatür İncelemesi -Modern Literatür, Wael b. Hallaq ve Klasik Literatür- İslamiyât*, c. 1. sayı 3, Ankara, 1998.

⁵⁰ Ahmed Muhammed Sakir, *el-Bâ'isu'l-Hasis*, (Kahire, 1979) s. 23; *Elfiyetu's-Suyutî fi İlmi'l-Hadis* (Beirut, ?) , s. 13.

⁵¹ Zeynuddin el-İrakî, *et-Takyîd ve'l-İzah*, (Beirut, 1997) s. 28.

⁵² Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik b. el-Kattân (ö.628/1230) *Beyânu'l-Vehm ve'l-İham* adlı eserinde "İbn Ömer'in, ayağında nalınları ile abdest alıp onları meshederek Rasulullah'ın da böyle yaptığını" söylediği şeklindeki hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Ziyaeddin Muhammed b. Abdulvahid el-Makdisî (ö.643/1245), el-Muhtara adlı eserinde daha önce sıhhatine hükmedilmeyen hadisleri orada zikretmiştir. Hafız Zekiyyuddin el-Munzirî (ö.656/1258), Bahr b. Nasr, İbn Vehb, Malik, Yunus, Zuhri, Saïd senediyle Ebu Seleme'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiği Hz.Peygamberin geçmiş ve gelecek günahlarının affedildiğini ifade eden rivayetin sıhhatine hükmetmiştir. Hafız Şerefuddin ed-Dimyâtî (ö.705/1305) Cabir'in rivayet ettiği "Zemzem içildiği niyete göredir" anlamındaki rivayetin sahihliğine kail olmuştur. Sonra bu tabakayı takip eden Takiyuddin es-Subkî (ö.756) ziyaret konusundaki İbn Ömer hadisinin sıhhatine hükmetmiştir. el-İrakî, *et-Takyîd*, s. 28-29

⁵³ el-İrakî, *et-Takyîd*, s. 28-29; es-Suyutî, *Tedribu'r-Ravî*, (Beirut, 1993) I, 88-89.

nu's-Salah, kitabının yirmi altıncı bölümünde bu uygulamanın aşırı tenkidçi (müteşeddid) alimlerin tavrı olduğunu zikretmiştir.⁵⁴ İbnu's-Salah, hıfzla, ravinin aynıyla tahdis ettiği şeyi hıfzıtmeyi ve ravinin şartı olarak hafız olmasını şart koşmayı kasdediyorsa, muhaddislerin örfünde hafız olmak için şartlar vardır. Bu şartlar tahakkuk ettiği zaman ravi, hafız diye isimlendirilir. Bu şartlar şunlardır:

a) Ravinin hadis talebiyle şöhret bulması ve hadisleri kitaptan değil, diğer ravilerin ağzından işitmesi.

b) Ravilerin tabakalarını ve mertebelerini bilmesi.

c) Cerh ve ta'dili bilmesi ve sahihi sakîminden ayırması ve metinlerin çoğunu bilmekle beraber, bildikleri bilmediklerinden daha fazla olması. Bu şartlar ravide toplandığı zaman hâfız diye isimlendirilir. Hadis imamlarından hiçbirini onu sahih hadis için şart koşmamıştır. Ayrıca İbnu's-Salah, sahihin tarifini yaparken asla hıfzı zikretmemiştir. Niçin burada bu şartı ileri sürmektedir?

İbnu's-Salah'ın sahihlik için hıfzı şart koşması, onun kitaptan rivayette bulunan kimseyi ayıpladığını, ezberden rivayet edenini ise tasvib ettiğini göstermektedir. Bu, başta Ahmed b. Hanbel (ö.241) olmak üzere diğer hadis imamlarının görüşüne muhaliftir.⁵⁵ İbn Hacer, kitaptan rivayette bulunan kimsenin ayıplanmasının doğru olmayacağını, bilakis bunun sahabe ve tabiînin büyüklerinden sonra sahih hadisin ravilerinin özelliği olduğunu belirtir ve sahihin ravilerinin iki kısım olduğunu açıklar:

a) Hadis rivayetinde hıfzına itimad edenler.

b) Hadis rivayetinde kitabına itimad edenler. Kitabına itimad edenler, hadis rivayetinde hıfzına itimad edenlerden daha az vehme ve hataya düşerler. Ayrıca ikinci kısımda tesahül gösterenler de vardır.

Meseleyi bu şekilde tesbit ettiğimiz zaman, adil olan, fakat hadisi ezberinden rivayet etmeyip de kitabına itimad eden ve o şekilde hadis rivayetinde bulunan kimse gerekli olanı yapmıştır. Bu suretle onun hadisi tartışmasız sahihtir. Böyle bir durumda, bu ravinin rivayet ettiği hadisin sıhhatine hükmetmemek nasıl mümkün olur?⁵⁶

İbn Hacer, hadislerin sıhhatinde hıfz şartını bu şekilde eleştirdikten sonra, İbnu's-Salah'ın "şu halde artık sahih ve haseni bilme hususunda hadis imamlarının

⁵⁴ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 102. İbnu's-Salah burada aşırı tenkidçi (müteşeddid) olan kimselerin "ravinin ancak hıfzından rivayet ettiği şey huccettir." şeklindeki görüşlerini hadislerin rivayeti konusunda ifrata sebep olduğu gerekçesiyle tenkid etmektedir. Bu durumda İbnu's-Salah da müteşeddid olan kimseler kategorisine girmektedir. Çünkü yukarıda İbn Hacer'in de belirttiği gibi İbnu's-Salah sahihlik için hıfzı şart olarak koşmaktadır. Dolayısıyla o kendisiyle çelişkiye düşmektedir.

⁵⁵ İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nuket ala Kitabı İbni's-Salah*, Daru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, Thk: Mes'ud Abdulhamid es-Saadenî, Muhammed Faris, s. 54-55.

⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nuket*, s. 55; Tahir el-Cezairî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Mektebu'l-Matbû'ati'l-İslamiyye, Beyrut, 1995, I; 378.

eserlerindeki açıklamalara itimad edilmelidir,” sözünü şu şekilde tenkit etmektedir: “Bu tartışmalı bir husustur. Zira bu söz, bir hadisin sahih olması için hadis imamlarının açıklamalarının yeterli olduğunu ve önceki alimlerin hadisin sahihliği hakkında herhangi bir açıklaması bulunmadığı zaman, sahihlik şartlarının reddedileceğini ifade etmektedir. Bu ise birinci ifadeye göre sahih olmayana sahih kabul etme sonucunu doğurur. Zira önceki alimlerin sahih olduğuna hükmettikleri birçok hadisi, diğer alimler sahihlik derecesinden düşürecek illetinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir. Bu durum özellikle sahih ile hasen arasında ayırım yapmayan alimlerin verdiği hükümler için sözkonusu olmuştur. Nitekim İbn Huzeyme'nin kitabında sahih olduğuna hükmedilmiş nice hadisler vardır ki, hasen seviyesinde bile değildir. İbn Hibban'ın Sahih'inde de durum aynıdır. Bazan hıfz derecesine ulaşmış olan bir hadis alimi, hadisteki bazı illetlerin kendisine gizli kalması sebebiyle kendi bulgularına göre onun sahih olduğuna hükmeder. Bir başkası da bu hadisteki illetleri tesbit edip onu reddedebilir. Uzman ve münekkid bir hadisçi, İbnu's-Salah'ın kapısını kapatmaya çalıştığı tetkik ve araştırmaya yönelir.⁵⁷

İbnu's-Salah'ın isnadlarda hıfz, itkan ve zabt derecesine ulaşamayan ravilerin bulunması sebebiyle, son asırlarda hadislere sahihlik hükmü vermenin zor olacağı şeklindeki istidlali, bu konunun zor olduğu (taazzur) iddiasının doğruluğunu göstermez. Çünkü isnadı itibariyle bizden musannifine kadar şöhretiyle meşhur olan bir kitap, örneğin, Nesâî'nin Sunen'i gibi şöhreti sebebiyle müellifine nisbeti hususunda bizimle musannifi arasındaki isnadında bulunan ricali tetkike ihtiyaç yoktur. Bu durumda Nesâî illeti bulunmayan, isnadı sahihlik şartlarını taşıyan bir hadis rivayet etse, herhangi bir muhaddis de onda bir illetin bulunduğuna muttali olmamışsa, önceki alimlerden biri sözkonusu hadisin sahih olduğunu söylememiş olsa bile, onun sıhhatine hükmetmeye ne engel olabilir. Özellikle de bu kabil hadislerin çoğunun ravileri sahih hadis ravileriye.⁵⁸

İbnu's-Salah, son asırlarda hadislerin sıhhatine hükmetme faaliyetini menettiği gibi, aynı şekilde zayıflığına hümetme kapısını da kapatmıştır. O, eserinin zayıf hadis bölümünde şöyle demektedir:

“Zayıf isnadlı bir hadis gördüğün zaman, bu isnadla zayıf olduğunu kasederek bu zayıftır demen gerekir. Yoksa bu isnadın, mücerred zayıflığına istinaden hadisin metninin zayıflığını kasederek o hadisin zayıf olduğunu söylemen doğru değildir. Bu zayıf hadis, bazan onu sabit kılacak başka sahih bir isnadla rivayet edilmiş olabilir. Bu durumda bir hadise zayıf hükmünün verilmesi, hadis imamlarından birinin 'sahihi bir isnadla rivayet edilmediği' veya 'zayıf bir hadis' olduğu veyahutta hadisteki kadh (hadisin sıhhatini yok eden özellik) yönünü açıklayan hükmüne bağlıdır. Hadis imamı herhangi bir hüküm vermez ve açıklamada bulunmazsa bu durumda tartışma sözkonusudur.”⁵⁹

⁵⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nuket*, s. 56.

⁵⁹ İbnu's-Salah, *a.g.e.*, s. 48-49.

Bu görüşü eleştiren İbn Hacer, hâfız, hadis konusunda uzman ve bütün gücünü sarfederek araştırma yapan bir kimsenin, bu hadis metninin kaynağına ulaştığı zaman, hadisin zayıf tarikını bulmuşsa, zannı galiple onun zayıflığına hükmetmesine hiçbir mani olamayacağını, Keza, bu uzman şahıs, hadis imamlarından birinin “fa-lan bu konuda teferrüd etti” şeklinde kesin bir sözünü bulmuş olsa da durumun değişmeyeceğini belirtmektedir. Devamla o, daha sonra müteahhir bir alim sözkonusu şahsın sıhhat şartlarını yok edici bir tarzda zayıf olduğunu tesbit ettiğinde, o hadisin zayıf olduğuna hükmetmesine hiçbir mani olmadığını savunmaktadır. Netice itibarıyla İbn Hacer'e göre, İbnu's-Salah, müteahhir alimlerin bir hadise (sahihlik veya zayıflık açısından) hükmetmesinin zor olduğu kanaatindedir ki gerçek onun söylediği gibi değildir.⁶⁰

Ahmed Muhammed Şakir de bu konuda İbnu's-Salah'a katılmadığını belirtmekte ve şöyle demektedir: “Kim isnadı zayıf bir hadisle karşılaşırsa, onun bu isnadla zayıf olduğunu söylemesi daha ihtiyatlı bir tavidir. Yoksa onun sırf isnadının zayıflığından dolayı metninin de zayıf olduğuna hükmedilmez. Bazen bu hadis başka bir isnadla sahih olarak varid olabilir. Ancak, bu metnin zayıflığına hükmedilebilmesi için, isnadlara muttali olan hafız bir imamdan menkul olarak bu metnin zayıflığına hükmedildiğinin tesbit edilmesi veya hadisin isnadlarını araştıran bir kimsenin bunu araştırıp bu metnin başka bir yoldan sahih olarak varid olmadığına ağırlık kazanması ve bunun zann-ı galip haline gelmesi gerekir. Böyle bir durumda, ben mutlak anlamda hadisin zayıflığına hükmedilmesinde bir sakınca görmüyorum. Fakat İbnu's-Salah bu alanda da ictihad kapısını kapatmıştır.⁶¹

Buraya kadar İbnu's-Salah'ın hadis alanında ictihad kapısını kapattığı ve gerek kendi döneminde gerekse sonraki yüzyıllarda bazı alimlerin ona itirazlar yönelttiği görülmektedir. Fakat bu itirazların h. IX. ve X. asırlardan itibaren kırılmaya, yumuşamaya başladığı ve bununla birlikte İbnu's-Salah'ın sözkonusu bu görüşlerini artık açıkça destekleyici delillerin ileri sürüldüğü müşahede edilmektedir. Şimdi bu kırılmanın ve durumun İbnu's-Salah'ın lehine çevrilişinin boyutlarını görmeye çalışalım.

IV. İbnu's-Salah'ın Sonraki Asırlara Etkisi

İbnu's-Salah'ın bu yaklaşımı daha sonraki bazı alimler tarafından husn-ü kabul görmüş ve onlar üzerinde büyük bir etki yapmış olmalıdır ki, bu etki, onları başka bir takım sebep ve delilleri araştırmaya sevk etmiştir. Bu görüşü kimlerin benimsediği kaynaklarda belirtilmemiştir. Bu görüşü benimseyenlerin delillerinin özellikle h. IX. ve X. asırlarda telif edilmiş olan usul eserlerinde ortaya çıkması dikkat çekicidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi İbnu's-Salah'ı destekleyen bu tür görüşler ve deliller bu asırlardan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu da onun etkisinin bu dönemden itibaren yerleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İsmi belirtilmeyen alimlerin

⁶⁰ İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nuket alâ Kitabi İbni's-Salah*, s. 380.

⁶¹ Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isu'l-Hasîs*, s. 75; *Elfiyetu's-Suyûti fi İlimi'l-Hadîs*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, s. 96.

ortaya koydukları bu delillere geçmeden önce h. IX. asırda yaşamış es-Suyûtî gibi İbnu's-Salah ile ona muhalif olanların görüşlerini cem' ve te'lif etmeye çalışan veya es-Sehâvî gibi İbnu's-Salah'ın görüşüne muhalif görünmekle beraber onu bir noktada haklı gösteren gerekçeler ileri süren alimlerimizin görüşlerini ele alarak konuya başlamak gerekir.

İbnu's-Salah'ın son asırlarda hadislerin sıhhatine veya zayıflığına hükmetmenin mümkün olmadığına dair görüşü ile yukarıda görüşlerini iktibas ettiğimiz muhalif alimlerin görüşünü uzlaştırmaya çalışanlardan biri es-Suyûtî'dir. O, İbnu's-Salah ile ona muhalefet edenlerin görüşlerini *et-Tenkîh li Mes'ele'ti't-Tashih* adlı eserinde şu şekilde uzlaştırmaya çalışmaktadır: "Bana göre doğru olan şudur: Ne İbnu's-Salah'a itiraz etmeye ne de onunla son asırlarda tashih yapılabileceğini savunan kimseler arasında ihtilafın olduğunu düşünmeye ihtiyaç vardır. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Sahih iki kısımdır. Birisi sahih lizatîhi, diğeri sahih liğayrihi'dir. İbnu's-Salah'ın ve başkalarının kitaplarında ifade ettiği gibi, onun, hadislerin sıhhatine hükmedilemeyeceğini söylediği ikinci değil, birinci kısımdır. Bir hadis cüz'ünde bir tarikten gelen tek senedli bir hadis bulunur, ricali sika ve senedi muttasıl olduğundan dolayı isnadının zahiri sahih olur ve o zaman insan hadis imamlarından hiçbirinin sahihlik hükmünde bulunmadığı halde, bu hadisin mücerred zahirine bakarak sahih lizatîhi şeklinde hükmetmek ister. Bu kat'î olarak caiz değildir. Çünkü bu hadisin mücerred zahiri, onun sahih olarak hükmedilmesine yeterli değildir. Bilakis şaz ve illetten uzak olması gerekir. Şu anda bunun üzerinde durmak zor hatta imkansızdır. Çünkü gizli illetlere muttali olmak, Hz.Peygamberin asrına yakınlıklarından dolayı mütekaddim imamlarına mahsustur. İletlere vakıf olmak, onlara hastır. Çünkü bu mütekaddimünden olan bir hafız için çok kolaydır. Son asırlarda ise isnadlar uzamıştır ve ilel kitaplarından nakil hariç illetlere vakıf olmak imkansızdır. Bir hadis cüz'ünde ricali sika, senedi muttasıl zahiren sahih olan tek isnadlı hadisle karşılaştığımız zaman, bu asırlarda ilel'i bilmek zor olduğu ve muttali olamadığımız gizli bir illet olması ihtimalinden dolayı, bu hadisin sahih lizatîhi olduğuna hükmetmek mümkün değildir. İkinci kısım olan sahih liğayrihi'ye gelince, İbnu's-Salah ve başkaları bunda tashihin mümkün olduğunu söylemektedir. Onun asrında ve ondan sonraki asırlarda yaşayan alimler bunu yapmışlardır. Ben bu alimlerin sıhhatine hükmettikleri hadisleri araştırdım ve bunların sahih lizatîhi değil, sahih liğayrihi olduğunu gördüm.⁶²

es-Suyûtî'nin bu uzlaştırması biraz zorlama görünmektedir. Bir defa, İbnu's-Salah, sahih ve hasen hadislerin son asırlarda tesbitinin mümkün olmayacağını söylerken, sahih ve hasen tabirlerini, çeşitlerini belirtmeksizin mutlak anlamda kullanmaktadır. es-Suyûtî'nin iddia ettiği gibi onun "sahih lizatîhi'nin son asırlarda tesbiti mümkün olmayıp sahih liğayrihi'ninki mümkün olur" şeklinde bir görüşü olsaydı, bunu açıklamaması için herhangi bir neden olamazdı. Bu imkansız da değildi. İstesey-

⁶² Nureddin İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1992, s. 282-283.

di o böyle bir ayırımı da yapardı. Fakat o, özellikle sahih ve hasen tabirlerini kullanmış olup es-Suyutî'nin iddia ettiği gibi bir sahih lizatîhi-sahiî liğayrihi ayırımı yaptığı kanaatinde değiliz. Çünkü İbnu's-Salah sadece sahih ve hasen değil, zayıf hadis konusunda da icthad kapısını kapatmış, yani zayıf hadisin de son asırlarda tesbitinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla es-Suyutî'nin sahih ve hasen ile ilgili olarak gösterdiği uzlaştırıcı tavrı, zayıf hadisle ilgili olarak gösterdiği ne rastlanmamıştır. Bu da zayıfın çeşitlerinin çokluğundan olsa gerektir. Netice itibariyle temelde es-Suyutî'nin de sahih, hasen ve zayıf'ın son asırlarda tesbitinin mümkün olmadığı görüşüne sahip olduğunu görüyoruz. Ona göre sahih lizatîhi'yi tesbit için icthad yapılamaz, fakat sahih liğayrihi için icthad yapılabilir. Zayıf hadise gelince; o, "Muctehid (hadis imamı) açık bir şekilde zayıflığını tesbit etmedikçe, mutlak anlamda bir hadise zayıftır denilemez"⁶³ ibaresiyle mutekaddim bir hadis imamı, o hadisle ilgili bir hüküm vermedikçe, son asırlarda herhangi bir hadisin zayıf olduğunu tesbit etmenin de mümkün olmadığını belirtmektedir.

es-Sehâvî (ö.902/1496) İbnu's-Salah'a göre hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin mümkün olmadığına ve sahih ve haseni bilme konusunda hadis imamlarının hükümleri ve tağyir ve tahriften korundukları meşhur ve güvenilir olan eserleriyle yetinilmesi gerektiğini vurguladıktan sonra İbn Hacer'in, İbnu's-Salah'ın bütün bu sözlerine hükmen ve delil olarak muvafakat etmediğini belirtmiştir. Hükmen muvafakat etmeyişini, İbnu's-Salah'ın muasırlarından bir grubun, hadislerin sıhhatine hükmettiği şeklinde açıklarken, onun delil olarak muvafakat etmeyişini de İbnu's-Salah'ın sözünü ettiği mutaahhir isnadlardaki vuku bulan eksiklikler, zabtının olmaması ve hadis ilmini iyi bilmemelerinden dolayı sadece bazı ravilerde sözkonusu olabileceğini, bu zabttaki noksanlık da, kendilerinden yazılı olarak gelen kitaplara itimad etmekle giderilebileceği şeklinde izah etmektedir.⁶⁴ es-Sehâvî, İbn Hacer'in bu izah tarzıyla muhalif görünmekle birlikte, *muhtemel olarak bazı önemsiz ve değersiz kitaplara muracaat etme konusunda yarışan sahte hadisçilere yol vermek için böyle bir anlayışı tercih etmiş olabileceğini* ifade ederek, aslında İbnu's-Salah'ın da bu anlayışta olmasının haklılık payının bulunduğunu ima etmektedir. ⁶⁵ Nitekim es-Sehâvî'nin bu gerekçesi, sonraki alimlerin İbnu's-Salah'tan yana tavır koymasında önemli bir argüman olmuştur.

İbnu's-Salah'ın son asırlarda hadislerin sıhhatine hükmetmenin mümkün olmadığı görüşünü benimseyen, ondan etkilenen ve eserinde bunu açıkça ortaya koyan alimlerden biri de İbn Haldun'dur (ö. 808/1406). O, bu konuda şöyle demektedir: "Çağımızda hadislerin sıhhat dereceleri, zaafı icabettiren başka cihetleri ve malûllerî tamamiyle açıklanmış bir haldedir. Hadis ilminin üstat ve ileri gelen bilginleri, hadislerin bu gibi bütün hallerini incelemişler ve açıklamışlardır, bu sebeple bundan önce tashih edilmeyen hadisleri tashih etmek yolları tamamiyle kapanmıştır."⁶⁶

⁶³ Ahmed Muhammed Şakir, *Elfiyetu's-Suyûtî fi İlmî'l-Hadis*, s. 96. (es-Suyutî'nin esas metindeki ifadesi).

⁶⁴ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, (Beyrut, 1996) I, 57-59.

⁶⁵ es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, 59.

⁶⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev: Zakir Kadiri Ugan) M.E.B.Yay. İst, 1989, II, 479

ez-Zehebî de İbnu's-Salah gibi hadisle uğraşan alimlerin azlığından ve dirayete önem vermedikleri için onların ehliyetsizliklerinden yakınmakta ve bu açıdan onun bu konudaki görüşü İbnu's-Salah'inkiyle örtüşmektedir. O, kendi sınıflandırmasına göre 20. tabaka, asır olarak da yedinci asrın sonu ve sekizinci asrın başındaki hadis aliminin tanıtımını yaptıktan sonra h.VII. asrın başındaki hadisin durumunu şu anlamlı sözlerle tesbit etmektedir: Günümüzde, Hicrî VII. asrın başında dünyanın doğusunda ve batısında hadisle ve ona bağlı bilgilerle uğraşanlar pek azalmıştır. Doğuda ve o bölgelerde bu kapı kapanmıştır ve hadisle ilgili müzakereler sona ermiştir. Batı ve Endülüs yarımadasında bulunanlara gelince, onların içinde bırakın dirayetle meşgul olmayı, rivayetle uğraşanlar bile çok nadirdir.⁶⁷ Bu ifadeler, ez-Zehebî'nin İbnu's-Salah'tan etkilendiğinin bir göstergesi olabileceği gibi, h. VII. asırla birlikte hadis alanında bir duraklama ve gerilemenin görülmeye başlandığının da bir işareti olabilir.

Tahir el-Cezâirî, İbnu's-Salah'ın son asırların hadis alimlerine ehliyetlerinin zayıflığı nedeniyle hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetme kapısını kapattığını belirtmektedir. Fakat o, İbnu's-Salah'ın görüşünü kabul etmekle beraber, sadece hadise uydurma hükmü vermede bu kapının kapatılmamasının daha doğru olduğunu, çünkü bu konuda hadis kıssacılarının uydurduğu, akla ve icma'a aykırı ve uydurma olduklarında şüphe bulunmayan rekabetli ve uzun hadislerin tesbiti için bunun önemli olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ el-Cezâirî, İbnu's-Salah'ın son asırlarda hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin imkansız olduğu görüşüne cumhurun muhalefet ettiğini belirtmekte ve konuyla ilgili İbn Hacer'in itirazlarını sıralamaktadır. Daha sonra da muteahhir alimlerin -ki bu alimlerin kim oldukları belli değildir- İbnu's-Salah'ın savunduğu görüşleri destekleyici delillerini nakletmektedir. İbnu's-Salah'ın bu konuda haklılık payının bulunduğunu gösteren ve daha öncede es-Sehavî'nin öne sürdüğü gerekçeleri tekrarlamaktadır: "Bu konuda birikimi olmayan kimselerin tartışma yapması doğru değildir. Bunun dışında belki şu söylenebilir: İbnu's-Salah hakkı batıldan ayıramayacak ve sahihle sakîmi temyiz edemeyecek bazı kimselerin -ki onlar kendilerinin bu konuda uzman olduklarını iddia etmektedirler- bu konuya girmelerini önlemek amacıyla bu kapıyı kapatmayı düşünmüştür. O, bu kapıyı kapatmanın daha az zarara sebep olacağı görüşündeydi."⁶⁹ Görüldüğü üzere el-Cezâirî, İbnu's-Salah'ın görüşlerinden etkilenmiş görünmektedir. O, sahih, hasen ve zayıf hadislerin tesbiti konusunda ictihad yapılamayacağını, fakat hadis vaz'ı konusunda bu kapının kapatılmaması gerektiğini savunmaktadır. Zira ona göre de sahih, hasen ve zayıf konusunda yapılması gereken yapılmıştır ve bundan sonra bu konuda hadis imamlarının hükmüne boyun eğmek gerekir.

İbnu's-Salah'ın görüşüyle ona muhalif olanların görüşünü cem' ve te'lif eden gö-

⁶⁷ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ?, IV, 1485.

⁶⁸ el-Cezâirî, *a.g.e.*, I, 381.

⁶⁹ el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 380.

rüşler ile onun görüşlerine mazeret göstererek meşrulaştırma yoluna gidenlerin görüşlerini bu şekilde serdettikten sonra İbnu's-Salah'ı açıkça destekleyen, fakat isimleri kaynaklarda belirtilmeyen alimlerin görüşlerini irdelemek istiyoruz. Onların İbnu's-Salah'ın görüşlerini desteklemek amacıyla ileri sürdükleri deliller şunlardır:

a) Önceki alimlere nisbetle sonrakilerin araştırma gücünün azalması.⁷⁰

ed-Dümeynî bu görüşün delilsiz bir iddiadan ibaret olduğunu, özellikle böyle önemli konularda delil ile desteklenmeyen sözün hiçbir kıymetinin olmadığını belirttikten sonra eleştirisini şöyle dile getirmektedir: “Biz bu hususta önceki alimlerden ehliyetli olanların yanında, hadislerin sahih olduğuna hüküm verme gücünde olmayanların da bulunduğu gibi, sonraki alimlerden de buna muktedir olamayanların yanında, araştırma neticesinde muktedir olanların da bulunabileceği görüşündeyiz. Öncekilerin sahih olduğunu söylemedikleri birçok hadis hakkında sonraki alimlerin sahih hükmü vermeleri bunun delilidir.”⁷¹

b) Hadislerin sıhhatine hükmetmenin son asırlarda mümkün olmayacağına dair müteahhir alimlerin getirdiği delillerden birisi de şudur: “Bir hadis sahih olması halinde, ciddi bir araştırma ve ictihad faaliyeti yürüten önceki alimlerin bunu ihmal etmeyeceklerine dair zann-ı galibin bulunmasıdır.” Bu görüşü, İbn Cemâa (ö.733/1332) el-Menhelu'r-Revî adlı eserinde dile getirmiştir.⁷²

Bu delil de son derece yanlıştır. Çünkü bu bir zandır. Zan, galip de olsa bu meselede olumsuz bir hüküm vermek için yeterli değildir. Zira kesin olan bir husus, ancak kendisi gibi kesin olanla ortadan kalkabilir. İnsanda bunun araştırma gücünün olduğu ise kesindir. Öncekilerin sonrakilere bıraktığı nice mesele ve hüküm vardır. Kendisine uydurma hadisler hakkında sorulduğu zaman İbnu'l-Mubarek'in (ö.181/797)“Bu hadisler için yaşayan alimler vardır.”⁷³ şeklinde verdiği cevap da bunu ifade etmektedir. Bu açıklama, onun asrında alimlerin bütün hadisleri uydurmalardan temizlemediklerini ve nihai olarak tasfiye etmediklerini, aksine haklarında hüküm veremedikleri hadislerin bulunduğunu isbat etmektedir. Her asırdaki alimler için aynı durum sözkonusu olup onların gayretleri de bütün ilmi kuşatamaz. Bu Allah'ın değişmez kanunudur. O halde “öncekiler sonrakilere hiçbir şey bırakmamıştır” sözü ilim ve kesinlik ifade etmeyen bir söz olup, aksine İbnu's-Salah'ın da belirttiği gibi zandan ibarettir.⁷⁴

c) Mütaahhir alimlerin ileriye sürdükleri bir başka delil de şudur: İbnu's-Salah'ı son asırlarda sahihi ve zayıfı tesbit etmenin mümkün olmadığına dair görüşe sevkeden faktörlerden biri, el-Hakim en-Neysaburî'nin el-Mustedrek ale's-Sahihayn ad-

⁷⁰ Tahir el-Cezairî, a.g.e. I, 379. Muhammed es-Semahî, *el-Menhecu'l-Hadis fi Ulûmi'l-Hadis*, (Kahire, 1382/1963) s. 87.

⁷¹ ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, (Kitabevi, 1997, İst) s. 43-44.

⁷² es-Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 88.

⁷³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdu'ât*, Dâru'l-Fikr, Basım Yeri Yok, 1983, I, 46.

⁷⁴ ed-Dümeynî, a.g.e., s. 44.

lı eseridir. Bu eser, birçok hadise sahih hükmünün verildiği hacimli bir eserdir. el-Hakim hıfz sahibi, hadislere muttali, çokça rivayette bulunan ve sahih hadisleri toplamaya son derece arzulu bir alimdir. Bu durumda, onun eserine almadığı sahihlik şartlarını taşıyan herhangi bir hadisin dışarıda kalmış olması son derece uzak bir ihtimaldir.⁷⁵

Mütaahhir alimlerin dayandığı bu görüş de temelsiz bir görüştür. Zira el-Hakim'in el-Mustedrek'in de sadece sahih hadisler mevcut değildir. Onda sahih, hasen, zayıf hatta uydurma hadisler bile mevcuttur. el-Hakim'in hadisleri tashih konusundaki tesahülü pekçok alim tarafından ortaya konmuştur. İbnu's-Salah onun hadisleri tashih etmede gevşek davrandığını ifade ederken ⁷⁶ Bedruddin el-Aynî onun hakkında "Onun hadis konusundaki gevşekliği ve zayıf, hatta uydurma hadislere sahih dediği bilinen birşeydir." demektedir. ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Raye* adlı eserinde (I, 341-342) el-Hakim'in gevşekliği konusunda geniş bilgi vermektedir. İbn Hacer, hadisler konusunda el-Hakim'i tesahülle, İbnu'l-Cevzî'yi ise aşırı-sert tavır takınmakla suçlamak suretiyle bu özelliklerin her iki alimin kitaplarının faydasını ortadan kaldırdığını, onlardaki herbir hadiste gevşekliğin vuku bulduğunu ve bu sebeple sözkonusu eserlerde herbir hadisin tek tek ve iyice incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Ebu Saîd el-Mâlî'nî (ö.412/1021) ise daha da ileri giderek el-Buhârî ve Muslim üzerine yazdığı el-Mustedrek'i baştan sona inceledim; el-Buhârî-Muslim'in şartlarına uygun tek bir hadis bulamadım" demektedir.⁷⁷ ez-Zehebî'nin el-Mustedrek ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: el-Mustedek'te el-Buhârî ve Muslim'in şartlarına uyan hayli hadis vardır. Yine el-Buhârî ve Muslim'den sadece herhangi birinin şartlarına uyan hadisler de epey vardır. Bu tür hadislerin yekûnu yaklaşık eserin yarısı kadardır. Eserin yaklaşık dörtte birindeki hadisler ise isnadı sahih olmakla beraber biraz illetli olan hadislerdir. Kalanı ise sahih olmayan munker ve vâhî hadislerdir ki, bunların içerisinde uydurma hadisler de vardır.⁷⁸ ez-Zehebî, el-Hakim'in tercemesinde şöyle söylemektedir: "el-Mustedrek'te sıhhat şartlarına uymayan pekçok hadisin olduğunda şüphe yoktur. Hatta onda el-Mustedrek'i lekeleyecek mevzu hadisler bile vardır."⁷⁹

Bu noktada İbnu's-Salah'ın bir çelişmesine dikkat çekmek gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir taraftan İbnu's-Salah son asırlarda tashîh, tahsîn ve tad'îf konusunda ictihad kapısının kapandığını, yani sahih, hasen ve zayıf hadislerin ehliyet-sizlikleri dolayısıyla son asırlarda yaşayan alimler tarafından tesbitinin mümkün olmadığını söylerken, diğer taraftan Ulumu'l-Hadis adlı eserinin hemen başında şunları söylemektedir: "Hadisçiler "bu hadis sahihtir" dedikleri zaman, onun anlamı, sahih hadiste bulunması gereken vasıflarla birlikte senedi muttasıl olan hadis olup, yoksa gerçekte (nefsu'l-emr'de) sıhhati kesin demek değildir. Çünkü bu isnadlar içe-

⁷⁵ İbn Hacer, *en-Nuket*, s. 57 ; es-Suyutî, *a.g.e.*, I, 91; Tahir el-Cezairî, *Tevcihu'n-Nazar*, I, 379.

⁷⁶ İbnu's-Salah, *Mukaddimetu İbni's-Salah fî Ulumi'l-Hadis*, s. 11.

⁷⁷ el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fadile*, s. 81-82 ; Krş: Kırsaçoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 323.

⁷⁸ el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 83 ; Krş : Kırsaçoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

⁷⁹ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, (Beyrut, ?) III, 1042.

risinde adil bir ravinin rivayetiyle tek kaldığı isnadların bulunması ümmetin kabule şayan görmediği haberlerden olması mümkündür. Keza “bu hadis sahih değildir” dedikleri zaman, kastedilen o hadisin gerçekte yalan olmayıp, bazen de doğru olabileceğidir. Bu, yalnız isnadında sıhhat için aranan şartlar mevcut değildir manasındadır.⁸⁰

İbnu's-Salah'ın ilk görüşü ile naklettiğimiz bu son görüşü arasında bir çelişki olduğu açıktır. O, ilk görüşüyle önceki alimlerin hadislerin tashih, tahsin ve tad'if'ini en mükemmel bir şekilde yaptıklarını, sonraki alimlerin ise ehliyetsizlikleri nedeniyle buna ehil olmadıklarını söyleyerek hadis alanında her türlü ictihad kapısını kapatmaktadır. Böylece o mütekaddimûn dönemine bir kutsiyet atfederek onların hadislerin tashih, tahsîn ve tad'if'ini en mükemmel bir şekilde yaptıklarını belirterek o dönemi idealize ederken, mutaahhir dönemi eksik, nakıs ve ehliyetsizlik gerekçeleriyle kendi kendine yeterli olmayan, başkalarına tabi olması gereken bir konuma indirgemektedir.

İkinci görüşüyle ise hadislerin tashih, tahsin ve tad'if'i konusunda izaflik ve subjektifliğin olduğunu belirterek hiçbir tashih'in veya tad'if'in mutlak anlamda olmadığını, sahih olarak kabul edilen bir hadisin zayıf olabileceğini, zayıf olarak kabul edilen bir hadisin de sahih olma ihtimalini gözönünde bulundurmak gerektiğini belirtmektedir. Bu, aynı zamanda mütekaddim alimler tarafından yapılan bir tashih'in, mutaahhir alimler tarafından tad'if edilme imkanının daima mevcut olduğu anlamına gelmektedir. Bunun aksi de sözkonusudur. Bu noktayı biraz daha açalım.

Mutekaddim alimler de sahih, hasen ve zayıf'ı tesbit ederken, kendi güç ve imkanlarını, başka bir deyişle yazılı ve sözlü bilgi kaynaklarını -rical kitapları, cerh ve ta'dil kitapları gibi- kullanarak ve buna ictihadî görüşlerini de ilave ederek bu hadis çeşitlerinin tesbitini gerçekleştirmişlerdir.

Hadis usûlünde bir hadise sahih, hasen ve zayıf sıfatını verdirecek olan ana unsur ravidir ve ravinin âdil, zâbit olup olmadığını söyleyebilecek olan da muhaddistir. Muhaddisin kararı ise kendi bilgisine dayanmakta ve dolayısıyla, şahsî, subjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Yani mesele şahsî ictihad meselesidir.⁸¹ Mutekaddim alimler de sahih, hasen ve zayıf'ı tesbit ederken şahsî ictihadlarıyla tesbit etmişlerdir. Bu ictihadlarında doğru olma ihtimalleri olduğu gibi, yanılma ihtimalleri de daima mevcuttur. Hiçbirisi için mutlak anlamda isabet veya yanılma hükmü verilemez. Nitekim İbnu's-Salah, önceki alimlerden olan Muslim'i Sahih'inde bazı zayıf kişilerden rivayette bulunduğu için ayıplayanlara karşı savunurken şahsî ictihad ve subjektiflikten bahsetmektedir: “Başkasına göre zayıf olan Muslim'e göre sika olabilir. Cerh ta'dile mukaddemdir denemez. Mukaddem olması durumu, cerhin müfesser olarak

⁸⁰ İbnu's-Salah, *Mukaddimetü İbni's-Salah fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 8.

⁸¹ Mehmet Said Hatipoğlu, *Müslüman Alimlerin Buharî ve Muslim'e Yönelik Eleştirileri*, İ.Arş. c. 10, sayı: 1-2-3, 1997, s. 2.

sabit olduğu durumlardadır. Böyle olmazsa cerh kabul edilmez.”⁸² Bir başka yerde o şöyle der: “Muslim’in sahih’deki şartı, hadisin, başından sonuna sika ravilerce rivayet edilmesi, isnadının muttasıl, şaz ve muallal olmaktan salim olmasıdır. Bu aynı zamanda sahihin tanımıdır. Muslim’e göre içinde muteber şartları toplayan ravilerden dolayı onun şartına uyan nice hadisler vardır ki, el-Buharî’nin şartına göre sahih değildir. Çünkü bu şartlar el-Buharî’ye göre sabit olmamıştır. el-Buharî, Muslim’in Sahih’inde ihticac ettiği 625 ravinin rivayetini hüccet kabul etmemiştir. Muslim de el-Buharî’nin ihticac ettiği 434 ravinin rivayetini delil olarak kabul etmemiştir.⁸³ İbnu’s-Salah’ın bu ifadeleri, mutekaddim alimlerin hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmelerinin tamamıyla icthadî olduğunun bir göstergesidir.

Nitekim bu keyfiyet muhakkik alimlerin beyanları ve tarihi tenkid tezahürleriyle desteklenmiş ilmî bir gerçektir.⁸⁴ Örneğin, Ebu’l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî (ö.474/1081), el-Buharî ve Muslim’in kitabına aldığı hadislerin tesbitindeki tek belirleyici unsurun şahsî icthad olduğunu şöylece dile getirmektedir: “Buhari sahihliğine inandığı hadisler rivayet etti. Muslim’in kanâati böyle olmadığı için onları rivayet etmedi. Muslim de sıhhatine inandığı hadisler rivayet etti. Buhari ise onlara kulak asmadı. Bu durum da gösterir ki hadisin sıhhatini tesbit işi icthadîdir. Bu işleri bilenler bu icthadda bulunur. Bu zatlar pek fazla değildir.”⁸⁵

et-Tehanevî’nin (ö.1394/1974) şu sözleri konunun can alıcı noktasını oluşturmaktadır: “Hadislerin sahih veya hasen olduklarına hükmetmek, yine ravilerin sika (güvenilir) veya zayıf olduklarına karar vermek, tamamen icthadî bir iştir, herkesin kendine göre bir bakış açısı vardır.”⁸⁶ Kırbaçoğlu, bu hususu şu şekilde yorumlamaktadır: Bir hadisin sahih, hasen, zayıf veya uydurma olduğuna karar vermek, tamamen o hükmü veren muhaddis, fakih, kelamcı v.s. alimin yaptığı tetkik sonucunda ulaştığı şahsî kanâate, yani icthada bağlıdır. İctihad pekçoğunun zannettiğinin aksine, sadece fıkıh alanına munhasır bir kavram değildir. Hadis alanında herhangi bir konunun hükmünü tesbit edebilmek amacıyla girilen ilmî çabalar da birer icthaddırlar. Özellikle raviler ve hadisler hakkında ulemanın değerlendirmeleri, kelimelerin tam anlamıyla birer icthattırlar. İctihatlar ise kesinlik arzetmeyip, sadece o icthadın doğru olduğunu kabul edip, onu benimseyenler için bağlayıcı olur. O icthadın yanlış olduğunu düşünenleri bağlaması ise sözkonusu olamaz. Bu yüzdendir ki Buharî’nin sahih hükmünü verdiği birçok hadisi, Buharî’nin bu icthadını kabul etmeyen Hanefîler onları delil olarak kullanmamışlardır.⁸⁷

⁸² en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi’n-Nevevî*, I, 25; Krş: Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan, İst, s. 115.

⁸³ en-Nevevî, *a.g.e.*, I, 15-16; Muhammed b. Halife el-Ubbî, İkmalu İkmali’l-Muallim (Mukaddime), Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 15.

⁸⁴ Hatipoğlu, *a.g.mak.* s. 2.

⁸⁵ Ebu’l-Velid el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh limen Harrace anhu’l-Buharî fi’l-Câmi’s-Sahih*, Thk: Ahmed Lebzar, Fas, 1991, I, 286.

⁸⁶ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 127 (et-Tehanevî, *Kavaid fi Ulumi’l-Hadis*, Riyad, 1984, s. 49’dan naklen)

⁸⁷ Kırbaçoğlu, *a.g.e.*, s. 127.

Bütün bu ilmî gerçeklerden hareketle diyebiliriz ki mutekaddim alimlerin sahih, hasen ve zayıfı tesbitleri tamamiyle kendi şahsî icihadları sonucu olmuştur. Onlar kendi şahsî icihadlarıyla bir kısım hadislere sahih, bir kısmına hasen, bir kısmına da zayıf hükmünü vermişlerdir. Onlar bu konuda isabet ettikleri gibi, yanılma ihtimalleri de daima mevcuttur. 'Onlar herşeyi en mükemmel bir şekilde yapmıştır, bize düşen onlara tabi olup hükmettikleriyle hükmetmektir' diyerek o dönemi idealize etmenin ve bir kutsiyet atfetmenin anlamsızlığı ortadadır. Mütakaddim alimlerin sahih hükmünü verdikleri hadisleri, muteahhir alimler zayıf, hatta uydurma olarak kabul edebilirler. Bunun aksi de aynı ölçüde mümkündür. Nasıl ki önceki alimlerden el-Buharî'nin sahihliğine inandığı hadisleri, Muslim'in kitabına almaması, Muslim'in sıhhatine inandığı hadisleri Buharî'nin kitabına almaması mümkünse, aynı şey, muteahhir alimler için de geçerli olmalıdır. Çünkü bu tamamiyle icihadî bir faaliyettir.

Buraya kadar konuyu toparlayacak olursak, h. VII. ile IX. asırda yaşamış olan bazı hadis alimleri teoride İbnu's-Salah'ın hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin mümkün olmadığı tezine karşı çıktığı ve onu ciddi eleştirilere tabi tuttuğu açık ve net bir şekilde görülmektedir. h. IX. asırdan sonra es-Suyutî ve es-Sehavî ile birlikte bu muhalefetin kırılmaya başladığı, en azından yumuşadığı, her iki görüşü uzlaştırıcı bir tavır sergilediği ve İbnu's-Salah'ın da haklılık payının bulunduğu şeklinde bir temayül ortaya çıkmıştır. Ayrıca X. asırdan itibaren hadis usulü eserlerinde İbnu's-Salah'ın görüşü lehinde deliller serdedilmeye başlanmıştır. İbnu's-Salah'ın sözkonusu yaklaşımını hüsn-ü kabulle karşılayan bu alimlerin kaynaklarda görüşleri zikredilmekle beraber, bunların kim olduğu belirtilmemiştir. Önemli olan kimin söylediği değil, neyin söylendiği ve bunların delillerinin ne derece sağlam olup olmadığıdır. Ama bu isimli alimler, kendi açılarından delillerini serdetmişlerdir. Bunların görüşleri bizce tutarlı olmasa da İslam düşüncesi hayatında belli bir etkisinin olduğu kuvvetle muhtemeldir. İbnu's-Salah'ın ve onun görüşünü deliller ortaya koyarak savunan gerek İbn Haldun, gerekse ismi zikredilmeyen bir kısım alimlerin pratikte ne tür bir etkide bulduklarını bir kaç noktada ele alabiliriz.

1) İbnu's-Salah'ın hadislerin tashîhinin ve tad'finin mümkün olmadığı yolundaki argümanına ekseri alimler teoride karşı çıkmış olmalarına rağmen, bu muhalefetin pratiğe yansımadağı, aksine onun argümanının pratikte daha etkili olduğu görülmektedir. Bu argüman, İbnu's-Salah ve ondan sonraki asırlarda etkili olduğu gibi, günümüzde bile genel anlamda hâlâ etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

İbnu's-Salah'ın argümanında ileri sürdüğü "bu asırlarda bir hadisin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin imkansız olduğu ve sahih ve hasen hadislerin sıhhatinin tesbiti için önceki hadis imamlarının tağyir ve tahriften korunmuş olan eserlerine itimad edilmelidir" görüşünün, her ne kadar teoride ekseri alimler karşı çıkmış olsalar da, pratikte tarihi süreç içerisinde çok ciddi bir etki bıraktığı ve hâlâ bu etkinin sürdüğü yatsınamaz bir gerçektir. İbnu's-Salah ile birlikte mevcut hadis kitapları içerisinde Kutub-i hamse (beş kitap) müslümanlar arasında sahihlik açısından ayrıcalık,

bağlayıcılık ve resmiyet kazanmıştır. Bu beş kitabın içindeki el-Buhârî ve Muslim'in Sahih'lerine ayrı bir önem atfedilmiş ve içindeki bütün hadisler mutlak anlamda sahih olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, en-Nevevî'ye göre Sahihayn'ın hadisleri sahihtir ve araştırmaya ihtiyaç duyulmaz. Sahihayn ile diğer hadis kitapları arasındaki fark da budur.⁸⁸ Hatta bunların sıhhatleri konusunda ümmetin/ulemanın icmâ ettiği de belirtilmiştir. Bunlar, âdetâ bir hadisin sahih olup olmamasının ölçüsü haline gelmişlerdir. Bir hadis bu eserlerde -el-Buhari, Muslim veya diğer üç sünen kitabı- geçiyorsa sahih, geçmiyorsa bu ve buna benzer hadisler sahihlik açısından daha aşağı bir seviyede telakki edilmiştir. Oysaki, Kasım b. Kutluboğa (879/1474)'nın da belirttiği gibi, klasik hadis usûlünde, bir hadisin sıhhati, içinde yer aldığı kitaba göre değil, isnadındaki ricalinin tetkikine göre tesbit edilir.⁸⁹ Kaldı ki bugün bunun da yeterli olmadığı, ricalin tetkiki kadar hadisin metninin de sıhhat açısından araştırılması gerekmektedir.

İbnu's-Salah'tan önce el-Buhârî ve Muslim veya diğer üç Sünen'e karşı yapılan tenkidlere gerek İbnu's-Salah, gerekse ondan sonraki alimler tarafından ciddi anlamda savunmalar yapılmıştır ve bu eserlerdeki özellikle el-Buhârî ve Muslim'deki hadislerin tamamının sahih olduğu, bunlardaki tenkid edilen hadislerin tenkid yönlerinin araştırılmak suretiyle, aslında tenkide mahal bir durumun olmadığı yönünde savunmacı bir yaklaşım sergilenmiştir. Sunenlerdeki hadislere yer yer tenkidler yapılmakla beraber mevcut hadis külliyyatı içinde ayrıcalıklı yerlerini korumuşlardır.

İbnu's-Salah, (ö.643/1245) el-Buhârî ve Muslim'in sahihlerinde tahrîç ettikleri hadislerin, sıhhatleri kesin, yakînî ve nazarî ilim ifade eden hadisler olduğunu, fakat bazı münekkid alimlerin, bir istisna olarak cüz'î miktardaki hadisleri tenkid ettiklerini ve buna örnek olarak da ed-Darakutnî ve başkalarının gösterilebileceğini ifade etmektedir.⁹⁰ O kendi döneminde cüz'î miktarda da olsa el-Buhârî ve Muslim'de tenkide uğrayan hadisler olduğunu kabul etmektedir. Hadis hafızları, el-Buhârî'nin 110 hadisine illeti açısından tenkid yönelmişlerdir. Bunların 32'si Muslim'le ortak rivayet ettikleri, 78'si ise yalnızca el-Buhârî'nin rivayet ettikleridir. Bu hadislerin tenkid yönleri, aralarında bu muhaddislerin ifade ettikleri gibi illetli olanların bulunmasıdır.⁹¹

el-Buhârî'nin Muslim'de bulunmayan ravilerinin sayısı 430 küsurdur. Bunlardan 80'i hakkında zayıflatıcı eleştiriler yapılmıştır. Bir de mecruh raviler vardır ki, İbn Hacer bunların isimlerini zikretmiş, niçin cerhedildiklerini belirtmiş ve kendine göre onları savunmuştur. Muslim'in el-Buhârî'de bulunmayan ravilerinin sayısı ise 620'dir. Bunlardan 160'ı hakkında zayıflatıcı eleştiriler yapılmıştır.⁹² Bu ikisine ait olup tenkide maruz kalan hadislerin sayısı 210'a varmaktadır. Bu sayının 80'in altında kalan bir kısmı el-Buhârî'de, kalanı ise Muslim'dedir.⁹³

⁸⁸ en-Nevevî, *Sahihu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I, 20.

⁸⁹ el-Kasımî, *Kavaidu't-Tahdîs min Fununi Mustalahi'l-Hadîs*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1993, s. 84.

⁹⁰ Ahmed Muhammed Şakir, *Elfiyetu's-Suyuti fi İlimi'l-Hadis*, s. 4, 10.

⁹¹ İbn Hacer, *Hedyu's-Sâri*, s. 502 ; Krş: Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, II, 117.

⁹² İbn Hacer, *a.g.e.*, s.12.

⁹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, 12 ; Ahmed Emin, *a.g.e.*, II, 119.

ed-Darakutnî (ö.385/995), el-Buhârî ve Muslim'in kendi şartlarını ihlal ederek bazı hadisler rivayet ettiği gerekçesiyle söz konusu bu hadisleri açıklamak için “*el-İl-zâmât ve't-Tetebbu'*” adlı bir eser te'lif etmiş; *el-İl-zâmât*'ında el-Buhârî ve Muslim'in isnadları sahih ve ravileri güvenilir olup her ikisinin de şartlarına uyduğu halde Sahihayn'a almadıkları yetmiş kadar rivayeti zikretmiş ve bu hadislerin alınması gerektiği hususunu konu edinmiştir. *et-Tetebbu'* ise el-Buhârî'de gördüğü 218 adet illetli hadisi tet tek tenkid etmiştir. Muallak rivayetleri tenkidlerine konu edinmemiştir.⁹⁴ İbnu's-Salah öncesi dönemde ed-Darakutnî'den başka el-Buhârî ve Muslim'i tenkide tabi tutan alimler şunlardır: Ebû Zer el-Herevî (ö.434/1042), *İl-zâmâtü'l-Buhârî* adlı eserinde el-Buhârî'nin şeyhlerini tenkide tabi tutmuştur. İbn Hazm (ö.456/1063), bazı el-Buhârî hadislerini tenkide tabi tutmuştur. İbn Abdilberr (ö.463/1071) *el-Mesailü'l-Mustağrabe mine'l-Buhârî* adlı eserinde Sahih'in bazı yönlerden tenkid edildiği ez-Zurkânî (ö.1122/1710) tarafından ifade edilmektedir. Hatip el-Bağdadî (ö.463/1071) *Kitabu'l-Fasl li'l-Vasl el-Mudrec fi'n-Nakl* adlı esrinde el-Buhârî'yi bazı müdrec hadisleri eserine almasından dolayı tenkid etmiştir. Ebû Ali el-Ğassânî el-Ceyyânî, (ö.498/1104)“*Takyîdu'l-Muhmel ve Temyîzu'l-Muşkil fi Ricalî's-Sahihayn*” adlı eserinde el-Buhârî'deki gerek illetli hadisleri, gerekse ravilerin pekçoğunu tenkid etmiştir.⁹⁵ İbnu's-Salah sonrası alimler ise el-Buhârî ve Muslim'deki hadislerin sahihliğini savunmak, onlara yöneltilen eleştirilere cevap vermek amacıyla kitaplar telif edilmiştir. Bunlara örnek olarak da Zeynuddîn el-İrakî (öl.806/1414) *el-Ehadîsu'l-Muharrece fi's-Sahihayn elletî tukullime fiha bi da'fin ve'nkitâin*'de, Veliyyuddin Ebu Zur'a Ahmed b. Abdurrahim el-İrakî (ö.826/1423) *el-Beyan ve't-Tavdih limen Harrace lehu'l-Buhârî fi's-Sahîh ve Messe bi darbin mine't-Tecrîh* ile *Kitabu ma Du'ife min Ehadisî's-Sahihayn ve'l-Cevab anha* adlı eserlerinde, Muhammed b. Ali b. Muhammed Huseyn Hamid en-Neysaburî el-Kentûrî (ö.1260/1844) “*Ref'u't-Te-mârî fîmen Tukullime fîhi min Ricalî'l-Buhârî*” adlı eserinde gerek el-Buhârî gerekse Muslim'in ravilerine yöneltilen tenkidleri cevaplandırmaktadır.⁹⁶ Bununla birlikte el-Buhârî'nin en güçlü savunması İbn Hacer tarafından yapılmıştır. O, el-Buhârî'nin Sahih'ine yazdığı *Fethu'l-Bârî* adlı eserinin *Hedyu's-Sârî* adlı Mukaddime'sinde, ed-Darakutnî'nin tenkid ettiği yüz on hadisi tek tek ele almak suretiyle inceler ve tenkidlerin yersiz olduğunu savunur. İbn Hacer (ö.852/1448), Darakutnî'nin tenkid ettiği hadisler hakkında şunu söylemiştir: Her insaf sahibinin bilmesi gerekir ki bu hadisler, kitabın asıl konusuna zarar vermemekle beraber, onların hepsi, farklı cihetlerden varid olmuşlardır. Bunlar sıhhatleri üzerinde tartışma olan hadisler olup kitabın diğer bölümlerinde yer alan hadisler kadar kabul görmemiştir.⁹⁷

⁹⁴ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 92. Kamil Çakın, *el-Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*, İ.Arş. c. 10 sayı: 2 (1997) s.103.

⁹⁵ en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Muslim*, I, 27 ; el-Buhârî'yi tenkid eden veya eserinde bu konuya yer veren veya bu tenkidlere cevap sadedinde eserler telif eden alimlerin listesi için bkz: Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 93.

⁹⁶ Polat, *a.g.e.*, s. 93 ; el-Buhârî ve Muslim'in ricali üzerine yapılmış çalışmalar için bkz. S. Kemal Sandıkçı, *Sahih-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet Yay. Ankara, 1991, s. 90-99.

⁹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 501 ; İbn Hacer'in yaptığı savunmalar için bkz: 501-542.

Bu örneklerde de görülmektedir ki el-Buhârî ve Muslim, İbnu's-Salah öncesinde yoğun bir eleştiriye tabi tutulurken, ondan sonraki dönemlerde, yani hadis alanında gerileme ve duraklamanın yaşandığı dönemlerde el-Buhârî ve Muslim dokunulmazlık zırhına büründürülerek onlara yöneltilen eleştiriler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda el-Buhârî ve Muslim hadislerinin sıhhati konusundaki icmâ'ı resmileştiren ve bu konuda öncülük eden İbnu's-Salah'ın bir katkısının olduğu kuvvetle muhtemel görünmektedir.

2) İbnu's-Salah öncesi olarak kabul edilebilecek alimlerden biri olan İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'at* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'indeki 14 hadisin uydurma olduğunu belirtmiştir ve bunların arasında Muslim'de yer alan Ebu Hureyre hadisi ile el-Buhârî'de geçen Hammad b. Şakir rivayeti de bulunmaktadır. *İbnu's-Salah, İbnu'l-Cevzî'yi tenkid sadedinde, onun mevzûatla ilgili iki ciltlik eser yazdığını ve uydurma olduğuna dair delil bulunmayan pekçok hadisi orada zikrettiğini ve bunların aslında zayıf olduğunu belirterek müellifi aşırılıkla tenkid etmektedir.*⁹⁸ Onun bu görüşüne iştirak edenler arasında İbn Cemâ'a (ö.733/1332), İbn Kesîr (ö.774/1372),⁹⁹ İbn Mulakkın (ö.804/1401), el-Bulkînî (ö.805/1402) gibi hadisçiler bulunmaktadır.¹⁰⁰ İbn Hacer'i ve es-Suyûtî'yi de bu gruba dahil edebiliriz. İbn Hacer, bu konuda şöyle der: İbnu'l-Cevzî'nin kitabındaki hadislerin çoğunluğu uydurmadır. Onun uydurma deyip de eleştiriye uğrayan hadisler, eleştiriye uğramayan hadislerden çok azdır. İbnu'l-Cevzî'nin zararı mevzu olmayan hadisi mevzû saymasıdır.¹⁰¹ es-Suyûtî ise, İbnu'l-Cevzî'nin sözkonusu kitabında 120 küsur hadis tesbit etmiştir ki bunların dördü Ebu Davud'da, yirmiüçü et-Tirmizî'de, bir tanesi en-Nesai'de, onaltısı İbn Mace'de, bir tanesi (Hammed b. Şakir'in rivayeti) el-Buhârî'nin *Sahih*'inde, diğerleri de Darimî'nin *Musnedi*, Hakim'in *Mustedrek*'i, İbn Hibban'ın *Sahih*'i, el-Beyhakî'nin tasnifleri olmak üzere daha başka pekçok kitapta bulunmaktadır.¹⁰² es-Suyûtî başka bir kitabında mevzû sayılmaması icabeden üçyüz kadar hadisin "Kitabu'l-Mevzû'ât'da bulunduğunu söylemektedir. Orada verilen bilgiye göre bu hadislerden biri Muslim'de, biri el-Buhârî'de, 38'i Ahmed b. Hanbel'in el-Musned'inde, 9'u Ebû Davud'da, 30'u et-Tirmizî'de, 10'u Nesâî'de, 30'u İbn Mace'de, 60'ı el-Hakim'in el-Mustedrek'inde bulunmaktadır. Kutub-i Sitte, el-Musned ve el-Mustedrek'te bulunan bu hadislerin tamamı 130'u bulmaktadır. Geri kalanı diğer kitaplardadır.¹⁰³ İbnu'l-Cevzî, bu hadislerin uydurma olduğunu söylemiştir. Gerek Ahmed b. Hanbel'e, gerekse el-Buhârî-Muslim ve diğer Sünen kitaplarına İbnu'l-Cevzî tarafından yöneltilen bu eleştiriler, İbnu's-Salah da dahil yukarıda zikrettiğimiz alimler tarafından şiddetle reddedilmiş ve bu konuda sözkonusu eserlerin savunması anlamında eserler

⁹⁸ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, s. 47; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 182.

⁹⁹ A. Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-Hasis*, s. 66.

¹⁰⁰ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, D.İ.Baş. Yay. Ankara, ? s, 142.

¹⁰¹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 183.

¹⁰² es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 183-184; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*, s. 488.

¹⁰³ Kandemir, *a.g.e.*, s. 142 (es-Suyûtî, *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât*, Hindistan, 1303, s. 60'dan naklen)

tefif edilmiŒtir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'inde yer alan ve Muslim'de de geen Ebu Hureyre hadisinin uydurma olmadığını göstermek iin İbn Hacer "*el-Kavlu'l-Musnedded fi'z-Zebbi ani'l-Musnedi lil İmam Ahmed*" adlı eserini yazmıŒtır ve sözkonusu ondört hadisin uydurma olduğu iddiasını urtmeye alıŒmıŒtır. es-Suyutı ise, Kutub-i Sitte ve diğer kitaplarda geen 120 küsur (130 civarında) hadisin uydurma olmadığını ispatlamak iin "*el-Kavlu'l-Hasen fi'z-Zebbi ani's-Sunen*" adlı eserini yazarak bunların uydurma olmadığını savunmuŒtur.¹⁰⁴ Ayrıca es-Suyutı, İbnu'l-Cevzı'nin el-Mevzû'at'ındaki hadisleri derleme/seme, tenkid ve ihtisar amacıyla *el-Le-l'i'l-Masn'a fi'l-Ehdisi'l-Mevzû'a* adlı eserini kaleme almıŒtır.¹⁰⁵

Bütün bunlar, İbnu's-Salah'ın İbnu'l-Cevzı'yi tenkid konusundaki kendinden sonraki hadis alimlerini ne derecede etkilediğini gösterdiği gibi, özellikle el-Buharı-Muslim ve diğer snen kitaplarını uydurma hadis ithamından berı kılma gayretleri olarak kabul edilebilir. BaŒka bir deyiŒle, İbnu's-Salah'la birlikte 'muteber' kabul edilen bu kaynaklar, detada dokunulmazlık statüsüne yükseltilerek meydana gelecek eleŒtiriler karŒısında koruma altına alınmıŒ ve hatta el-Buharı ve Muslim'in ihtiva ettiği hadislerin araŒtırmaya bile ihtiya duymaksızın mutlak anlamda sahih hadisler olduğu ve bu konuda icma olduğu ileri srlmŒtr.

Muhtemelen İbnu'l-Cevzı'ye isnad edilen "aŒırılık" iddiasının altında, onun Kutub-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in el-Musned'i gibi muteber kabul edilen kaynaklarda yer alan bazı hadislerin uydurma olduğunu söylemesine karŒı bir tepki yatmaktadır.¹⁰⁶ Bu tür bir anlayıŒ, gerileme dönemlerinin önemli bir karakteri olarak karŒımıza ıkmaktadır.

3) Bu dŒncelere paralel olarak İbnu's-Salah ve ondan sonraki asırlarda, hadislerin sihhati ve zayıflığının tesbiti anlamında mustakil, orijinal ve özgün alıŒmaların yapılmadığı, daha ziyade el-Buharı ve Muslim'in eserleri veya bir bütün olarak Kutub-i sitte dediğimiz altı kitapta bulunan hadisler üzerinde alıŒmalar yođunlaŒtırılmıŒtır. Aslına bakılırsa orijinal ve özgün alıŒmalar IV. asrın sonu itibariyle sona ermiŒtir ve h. V. ve VI. asırlarda, yani İbnu's-Salah ncesi dönemde ilk dört asra ait eserlerin cem', tertıb ve tehzıbi baŒlamıŒ olup hadisleri bir araya getiren alıŒmalar duraklama sürecine girmiŒtir. Bu duraklama süreci h. V. ve VI. asırlar olarak kabul edilebilir. Zira bu srete yapılan Œey, nceki kitapların cem edilmesi, tertıb ve tehzıb edilmesiyle sınırlı kalmıŒtır. Artık ilk dört asırda meydana getirilmif orijinal ve özgün alıŒmalara bu dönemde rastlamak mümkün değildir. Bu alıŒmaları beŒ maddede özetleyebiliriz.

¹⁰⁴ es-Suyutı, *a.g.e.*, I, 183-184; Eb Zehv, *a.g.e.*, s. 488

¹⁰⁵ es-Suyutı, *el-Lel'i'l-Masn'a*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 9.

¹⁰⁶ KırbaŒođlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 142; İbnu'l-Cevzı'nin mevzû olduğunu söylediği İbn Mace'nin Sunen'indeki hadisler üzerine yapılan bir incelemede (Suhaib Hasan Abdul Ghaffar, *Criticism of Hadith Among Muslims With Reference to Sunen İbn Maja*, London, 1986, s. 246-247) onun bu hadislerle ilgili değerlendirmeleri elimizdeki cerhta'dil ve rical kitaplarına dayanarak yeniden kontrol edilip, tenkide tabi tutulmuŒ ve sonu olarak İbnu'l-Cevzı'nin verdiği hükümlerdeki isabet oranının %70 civarında olduğu grlmŒtr. KırbaŒođlu, *a.g.e.*, s. 142.

- a) Sahihayn'ın hadislerini bir araya getiren eserler (el-Cem' beyne's-Sahihayn).
- b) Kutub-i Sitte'deki hadisleri bir araya getiren eserler.
- c) Muhtelif kitapların hadislerini bir araya getiren eserler.
- d) Ahkam ve Mev'iza'ya dair hadisleri toplayan eserler.
- e) Etraf kitapları (Etrafu's-Sahihayn, Etrafu's-Sunen, Etrafu'l-Kutubi's-Sitte).¹⁰⁷

h. VII. asırdan sonra hadisleri bir araya getiren çalışmalarda orijinallik açısından fazla bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. İbnu's-Salah sonrası dönemde de hadis alimleri yine ilk dört asırdaki hadis kitapları tertîb, tehzîb, derleme ve tahrir etmekle meşgul olmuşlardır. İbnu's-Salah'ın "Bu asırlarda bir hadisin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin imkansız olduğu ve sahih ve hasen hadislerin sıhhatinin tesbiti için önceki hadis imamlarının tağyir ve tahriften korunmuş olan eserlerine itimad edilmelidir" görüşünün, bu eserleri kaleme alan müellifler üzerinde etki bırakmış olması muhtemel görünmektedir. Bu dönemde yazılan eser türlerini kısaca maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz.

a) Zevaid kitapları

b) Tek bir eserde bütün kitaplardaki hadisleri bir araya getiren câmi niteliğindeki eserler.

c) Ahkam hadislerini bir araya getiren eserler.

d) Bazı ilmî eserlerdeki hadislerin tahririni yapan eserler. Örneğin, akaid, fıkıh, usûl, hadis şerhi, tasavvuf, lugat türü eserlerin içerisinde geçen hadislerin tahrir edilmesi.

e) Halk dilinde şöhret bulan, sahih, zayıf ve mevzu haberleri toplayan eserler.

f) Etraf kitapları.¹⁰⁸

Hadisleri bir araya getiren çalışmalar konusunda duraklama süreci İbnu's-Salah'tan önce başlamış olmakla beraber, ondan sonra gelişme ve ilerleme değil, aksine entellektüel yaratıcılığın olmadığı gerileme süreci devam etmiştir ve maalesef ilk dört asırda meydana getirilmiş olan hadis mecmuaları düzeyinde veya onlardan daha sahih eserler bu süreç içerisinde ortaya çıkmamıştır. Acaba İbnu's-Salah ve onun döneminden sonra mevcut yazılı hadis kaynaklarından hadislerin en sahihini ihtiva eden eser veya eserler meydana getirecek alimler çıkabilir miydi? Biz bunun teoride mümkün olduğu kanaatini taşıyoruz. el-Buhârî ve Muslim ve diğer hadis imamları belki de eldeki kısıtlı imkanlarla kendilerine göre sahih kabul ettikleri eserlerini oluşturdu. Hayatın her alanıyla ilgili konuları içeren ve "el-Câmi" adı verilen

¹⁰⁷ Bu konularda yazılmış eserler için bkz: Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisün*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, ? ss. 429-434.

¹⁰⁸ Bu konularda yazılmış eserler için bkz: Ebu Zehv, *a.g.e.*, ss. 443-453.

bu eserler, çeşitli konulardaki hadisleri ard arda sıralayan, bu hadislerin lafzî anlamlarını esas alan ve bu lafzî anlamlardan yola çıkarak bir takım istidlallerde bulunan ve tabîî olarak kendi dönemlerinin ihtiyaç ve problemlerini göz önünde bulunduran eserlerdir. Ayrıca, bu eserlerde yer alan ve geçmişte doğru kabul edilen pekçok rivayetlerin de bugün ciddi biçimde doğruluğu tartışılmaktadır.¹⁰⁹ Bu türden eserlerin telifi, daha sonraki asırlarda yaşayan alimler için neden mümkün olmasın? Onlar da kendi dönemlerinin ihtiyaç ve problemlerini göz önünde bulundurarak sahih hadisleri yeni bir yaklaşımla ortaya koyabilirler. Kaldı ki sonrakilerin kaynaklara ulaşma ve onları değerlendirme imkanı açısından daha avantajlı oldukları da bir gerçektir. Ama, maalesef pratikte bu tür ürünler ortaya konamamıştır. Zira İbnu's-Salah ve ondan sonraki dönem, İslam düşüncesinin gerileme ve donuklaşma sürecine girdiği, orijinal eserler ortaya koymaktan ziyade şerh ve haşiyelerin yoğun olduğu ve entelektüel yaratıcılığın kaybolduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimiz odur ki gerek İbnu's-Salah ve ondan sonraki asırlarda, gerekse bugün her alim kendi şartları içerisinde mevcut yazılı kaynaklardan hareketle sened ve metin tenkidini yapmak suretiyle sahih hadislerden oluşan hadis mecmuaları oluşturma imkanına sahiptir. Özellikle bugün toplumumuzun buna ihtiyacı vardır. Çağımızın şart ve ihtiyaçlarına göre hazırlanmış, gerek konu başlıkları, gerekse muhtevası bugünün insanların anlayabileceği nitelikte güncelleştirilmiş, sadece hadislere dayanarak değil, Kur'an-Hadis birlikteliği içerisinde, sünnetin ilke amaç ve hedeflerini tespit eden önem vererek çağdaş bir terminoloji¹¹⁰ ile sahih hadis kitaplarına ihtiyaç duyulduğu izahından varestedir.

4) İbnu's-Salah'ın temel tezlerinden birisi de hadisler hakkında hüküm verecek ichtihad şartlarını haiz alimlerin azlığı, başka bir deyişle, son asırlarda hadisler hakkında hüküm verecek alimlerin ehliyetsiz oluşudur. Onun bu görüşünün kendinden sonraki pekçok alimi etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sözkonusu alimler her ne kadar teoride İbnu's-Salah'a karşı çıkmış olsalar da ondan ciddi anlamda etkilenmişlerdir. Bunun en bariz göstergesi onların Hadis Metodolojisi alanında onu taklid etmeleridir. Ondaki bağımsız mevcut hadis usulü malzemesinden istifade etmek suretiyle orijinal, kendine has özgün eserler meydana getirememişlerdir. Hasılı onun *Ulûmu'l-Hadis*'inden etkilenmeyen hemen hemen hiçbir alim yok gibidir. Onun bu etkisini görmek için gerek eseri, gerekse şahsı hakkında söylenen ifadeleri vermek yerinde olacaktır. el-İrakî, et-Takyîd ve'l-İzah adlı eserinin başında "İstilah ilminde Ehli Hadis'in tasnif ettiği kitapların *en iyisi* İbnu's-Salah'ın *Ulumu'l-Hadis* adlı kitabıdır. O, eserinde faydalı bölümleri kapsamlı bir şekilde bir araya getirmiştir."¹¹¹ es-Sehâvî, Onun din ilimlerinde uzman ve huccet, mezhebinin görüşlerini ve asıllarını çok iyi bilen, diğer mezhepler hakkında da bilgisi

¹⁰⁹ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2000, s. 22.

¹¹⁰ Kırbaçoğlu, a.g.e., s. 22.

¹¹¹ el-İrakî, *et-Takyid ve'l-İzah*, s. 17.

olan, Arapçası mükemmel, hadiste hıfz ve itkan sahibi, zabtı güçlü, büyük bir kıymet ve saygınlığa sahip, zamanında vera', takva bakımından eşi benzeri olmayan biri olarak methettikten sonra şöyle der: İnsanlar ondan istifade ettiler ve onun eserlerine özellikle de *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserine dayandılar. Şeyhimiz İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi onun üzerinde telhis, istdrak, nazım, lehinde ve aleyhinde nice çalışmalar yapılmıştır ki bunlar sayılamayacak kadar çoktur.¹¹² Nurettin İtr, h.VII. asır ile h. X. asır arasını olgunluk dönemi olarak nitelendirdikten sonra İbnu's-Salah'ı ve meşhur eseri *Ulûmu'l-Hadis'i* hadis ilminin büyük değişiminde öncü rol oynadığını, kendinden önceki kitaplarda bulunan dağınık bilgileri bir araya getirdiğini ve hadis ilimleri çeşitlerini tekemmül ettirdiğini belirtmektedir. O, İbnu's-Salah'ın eserinin üç özelliğinden bahsetmektedir: İlki, alimlerin görüşlerini ve ortaya koydukları kaidelerden ince istinbatlarda bulunmak, ikincisi, kendinden önceki tanımları tesbit etmek ve önceden tanımları yapılmayan kavramları açıklamak, üçüncüsü, alimlerin görüşlerini tahkik ve ictihadiyle eleştirmektir. İtr'a göre Onun kitabı hadis ilminde mütekamil hale gelmiş, yeni dönemin bir başlangıcı ve bu ilmin tedvinine giriş niteliğini kazanmıştır. Şöhreti bütün bölgelere ulaşmıştır ve her yerde övgüyle bahsedilir olmuştur. Yine ona göre *Ulûmu'l-Hadis*, uyulması gereken bir mercî olmuştur ve İbnu's-Salah'tan sonra gelen her alim ona dayanmıştır. Kimi onu ihtisar yapmış, kimi nazma dönüştürmüş, kimi şerh ve ta'lik etmiştir.¹¹³ İtr, bütün bunları söylerken İbnu's-Salah'ın bu döneme damgasını vurduğunu ve sonradan ortaya çıkan eserlerin onun kitabı üzerine bina edilmesi nedeniyle hadis ilminde büyük bir etkisinin olduğunu kabul etmektedir. Öyle etkili olmuştur ki İbnu's-Salah'ın kitabındaki hadis çeşitlerinin düzensiz tertibine varıcaya kadar taklid edilmiştir. Hadis alimleri onun bu düzensiz tertibine tabi olmuşlar ve onu bir örnek olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserini istisna etmek gerekir. Zira o, eserini yeni bir tertip ve üslûpla kaleme almıştır.

Bu çalışmalardan bazılarını zikretmek, onun etkisini görmek bakımından önem arz etmektedir. İbnu's-Salah'tan sonra en-Nevevî, *Ulûmu'l-Hadis'i el-İrşad* adlı eserinde ihtisar etmiş, daha sonra et-Takrib ve't-Teysîr adlı eserinde el-İrşad'ı özetlemiştir. Ondan sonra İbn Cemâa (ö.733/1332) *Ulûmu'l-Hadis'ni el-Menhelu'r-Revî*'sinde, İbn Kesîr, *İhtisaru ulûmi'l-Hadis'inde* ihtisar etmişler, Irakî, onu et-Takyîd ve'l-İzah'ında şerhetmiş, sonra da Elfiye'sinde nazma dönüştürmüş ve onu şerhetmiştir. ez-Zerkeşî, el-Bulkinî, İbn Hacer, es-Sehâvî, es-Suyûtî, Ali el-Karî de bazı hususlarda İbnu's-Salah'a muhalefet etmişlerse de aynı zamanda ondan etkilenmişlerdir.¹¹⁴

5) İbnu's-Salah'ın hadis alanında ictihad kapısının kapandığı görüşünün etkilerine bugün bile rastlamamız mümkündür. Bu etkinin günümüzde mevcut olduğu ka-

¹¹² es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, s. 22.

¹¹³ Nurettin İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 66.

¹¹⁴ ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s. 46-47.

naatini dile getiren Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu'dur. O, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi adlı eserinin duraklama ve gerileme devrelerinde hadis çalışmaları bölümünde şöyle demektedir: "Telifin altın çağında, 'her iş bitti, evvelkiler sonrakilere iş bırakmadı' tarzında bir telakkinin gelen nesiller tarafından benimsendiğini kabule mecburuz. Bu zihniyet bugün bile mevcuttur. Halbuki Arapların bir atasözüne göre 'ilk gelenler tarafından sonrakilere pek çok hizmet bırakılmıştır. Onların gerçekleştirilmesi lazımdır.'¹¹⁵ Bu ifadeler, ilk dört asırdan sonraki asırlarda ve özellikle İbnu's-Salah ve sonraki asırlarda her şeyin bittiği ve yapılacak tek şeyin öncekilerin ortaya koyduklarına tâbi olma anlayışının devam ettiği şeklindeki yaygın kanâati dile getirmektedir.

Cemaleddin el-Kasımî, eserinin başında önceki alimlerden çoğunun ele almadığı konuları sonraki alimlerden bazılarının ele alıp değerlendirmiş olmasının imkansız olmadığını, "Öncekiler sonrakilere hiçbir şey bırakmadı" şeklinde söyleyen kimselerin sözünün aldatıcı olduğunu, aksine bu konuda "öncekiler sonrakilere pek çok şey bırakmıştır" sözünün en doğru söz olduğunu belirterek bir şeyin mükemmel veya hakir olması, onun önceliğinden ve ilk ortaya çıkışından değil, bizatihi mükemmelliğinden veya kötü oluşundan kaynaklandığı gerçeğini ifade etmiştir. O, böyle bir anlayışın yayılmasının ve sonrakilerin öncekilerin ortaya koydukları ile iktifa etmelerinin ilmin önüne set oluşturacağını ve bunun da büyük bir tehlike olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁶ el-Kasımî, eserinde bugünün insanına "öncekiler sonrakilere bir şey bırakmadı" şeklindeki düşünce seni aldatmasın diyerek uyarıda bulunmaktadır. Bu da sözkonusu anlayışın etkilerinin hâlâ devam ettiğini gösteren ipuçları olarak kabul edilebilir.

Musfir b. Garamallah ed-Dümeynî de İbnu's-Salah'ın hadiste ictihad kapısını kapatması görüşünden kendinden sonraki hadis alimlerini etkilediğinden şüphe etmediğini ifade etmektedir. Ona göre el-İrakî, İbn Kesîr, ez-Zerkeşî, el-Bulkinî, İbn Hacer, es-Sehâvî, es-Suyûtî ve Ali el-Kârî hadislerin tashîhi ve tazîfi konusunda olduğu gibi bazı hususlarda İbnu's-Salah'a muhalefet etmişlerse de aynı zamanda ondan etkilenmişlerdir. O, İbnu's-Salah'ın sonraki asırlarda hadislerin tashîh ve tazîf edilemeyeceği tarzındaki bu görüşünün -her ne kadar muhalif olsalar da- farkına varmadan sözkonusu alimleri etkilemiş olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷

Nureddin İtr, yukarıda görüşlerini naklettiğimiz es-Suyûtî'nin sünnete ihtiyatla yaklaşmayı telkin eden uzlaştırıcı tutumunun mükemmel olduğunu belirttiğinden sonra, asırlar geçtikçe isnaddaki ricalin çoğalacağını gerekçe göstererek hadislerin sihatine hükmetme konusunda son derece ihtiyatlı davranılması gerektiğini belirtmektedir. O, bazılarının vehmettiği gibi, hiçbir kimsenin rical kitaplarını karıştırmak su-

¹¹⁵ Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah Yay. İst, 1983, s. 329.

¹¹⁶ el-Kasımî, *Kavaidu't-Tahdîs*, s. 37.

¹¹⁷ ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s. 46-47.

retiyile hadislerin tashîhinin kolay olmadığını, hatta rical kitaplarına bakarak bunu yapanların bazen imamların tahkik ve tesbit ettiği şeylere muhalefete cür'et ettiklerini ifade etmektedir. Ona göre bilakis hadislerin tashihi için sened ve metindeki tenkid ve zayıflık ihtimallerini bir bütün olarak gözönünde bulundurmak gerekir. Sonra bu da kesin değildir. Aksine o da bizim için ortaya çıkan zahiri hükümdür. İtr, değerlendirmesini es-Suyûti'nin ed-Tedrib'inde geçen şu görüşüne dayandırmaktadır: "Bu konuda en ihtiyatlı yaklaşım, hadis için *sahihu'l-isnad* tabirini kullanmaktır. Gizli bir illet olması ihtimaline binaen tashih mutlak değildir. Bu endişeden dolayı bazen "sahihtir inşaallah" diyen kimseleri gördüm."¹¹⁸ İtr'in bu değerlendirmesinden son asırlarda hadislerin tashîhi ve tazîfinin zor ve hatta imkansız olduğu kanaatini çıkarabiliriz. Bu da İbnu's-Salah'ın günümüzde bile etkisinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak İbnu's-Salah'ın önceki alimler dönemini idealize ederek herşeyin o dönemde olup bittiği ve herşeyin orada mükemmel olduğu, muteahhir alimler döneminin ise ehliyetsiz, nakıs olduğunu iddia ederek hadis alanında ictihad kapısını kapatması, her alanda olduğu gibi hadis alanında da bir donuklaşmanın ve katılaşmanın başlamasına neden olmuştur.

V. Sonuç

Netice itibariyle, önceki asırlarda Hadis metodolojisi alanında serbest yoruma dayalı çok çeşitli ve farklı görüşler usûl kitaplarında yer alırken, İbnu's-Salah'ın Ulûmu'l-Hadis adlı eseriyle birlikte sözkonusu görüşler statikleşmiş ve tekçi bir yapıya kavuşup donuklaşmaya ve katılaşmaya dönüşmüştür. Onun son asırlarda hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin alimlerin ehliyetsizliği ve isnadların uzamasını gerekçe göstererek mümkün olmadığını ileri sürmesi, bir anlamda hadislerde ictihad kapısının kapandığını ilan etmektir. İbnu's-Salah biraz da selefiyeci bir yaklaşımla her alanda olduğu gibi, hadisler, hadis ilimleri ve usûlü alanında da önceki asırlarda yapılan herşeyin mükemmel olduğunu ve bundan sonra yapılacak hiçbir şeyin kalmadığını ve yapılacak tek şeyin önceki alimlerin eserlerine ve onlarda mevcut olan hükümlere tabi olmak gerektiğini ileri sürüyordu. h. VII. asır itibariyle hadis alanında ictihad kapısının kapandığını bu şekilde ilk olarak dile getiren İbnu's-Salah olmuştur. Ondan önceki hadis ilimleri ve ıstılahlarıyla ilgili yazılan eserlerde böyle bir düşünceyi dile getiren herhangi bir hadis alimine rastlamak mümkün olmamıştır. Bu dönem aynı zamanda İslam düşüncesinin kırılma noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemi, felsefe, mantık ve müsbet ilimlerle uğraşmanın bir faydasının olmadığı ve hatta insan aklının ortaya koyacağı herşeyin din dışı sayıldığı bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. İbnu's-Salah'ın da böyle bir anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki İslam düşüncesi gerileme ve donuklaşma sürecine girmiştir. Bunun bir sonucu olarak da yavaş yavaş ictihad süreci, yerini tak-

¹¹⁸ İtr, *a.g.e.*, s. 284.

lide terketmeye başlamıştır. İşte hadis alanında da İbnu's-Salah ile birlikte ictihad yerini taklide bırakmıştır. Öncelikle onun savunduğu ilk görüş, bu asırlarda hadislerin sıhhati ve zayıflığı konusunda hükmetmenin mümkün olmadığını savunmak olmuştur. Bu konuda yapılması gerekenin önceki asırlarda yazılmış olan hadis musannefatına, yani el-Buharî, Müslim, et-Tirmizî, Ebu Davud, Nesaî v.b alimlerin eserlerine güvenmek olduğunu belirtmiştir. Bunların içerisinde de sıhhat bakımından en sahihi el-Buharî, ondan sonra Müslim ve sırasıyla diğerleri gelmektedir. Bunun anlamı şuydu: Bir hadisle karşılaştığımız zaman, yapacağımız şey, bu hadisin güvenilir hadis kaynaklarında olup olmadığını kontrol etmek, varsa, sahih olarak kabul etmektir. Eğer bu kaynaklarda bulunmuyorsa ve hadis imamları da bu hadis hakkında bir hüküm vermemişse, onun sıhhatine hükmetmek son asırlarda zor ve hatta imkansızdır.

İbnu's-Salah, usûl alanında *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserini daha önceki asırlarda telif edilmiş olan usûl kitaplarından, özellikle de el-Hatip el-Bağdadî'den yararlanmak suretiyle oluşturmuştur. O kendinden önceki eserlerdeki büyük birikimden istifade etmiş, onlarda bulunan farklı ve çeşitli görüşleri statikleştirerek sözkonusu farklı görüşleri eleyip kendi görüşlerini standart hale getirmiştir. Onun kitabı, kendisinden sonra gelen hadis alimleri üzerinde çok büyük bir etki bırakmıştır. O, selefiyeci bir zihniyete sahip olduğu için hadiste ictihad kapısını kapatmasında bu yaklaşımın etkili olması muhtemeldir.

İbnu's-Salah'ın son asırlarda hadislerin sıhhatine ve zayıflığına hükmetmenin mümkün olmadığı görüşüne itiraz edenler olduğu gibi, kabul edenler de olmuştur. Fakat bu itirazların h. IX. asırda es-Suyûtî'nin İbnu's-Salah ile ona mauhalif olan görüşleri cem' ve te'lifi ve es-Sehâvî'nin de İbnu's-Salah'ı haklı gösteren gerekçeler ileri sürmesiyle birlikte kırılmaya ve yumuşamaya başladığı görülmektedir. İbnu's-Salah h. X. asırdan itibaren ciddi anlamda etkisini göstermiştir. Sözkonusu asırdan itibaren İbnu's-Salah'ın görüşünü destekler mahiyette deliller ileri süren alimlerin varlığına şahit olunmuştur. Fakat kaynaklarda bu görüşü kabul edenlerin kimler olduğu konusunda bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Başlangıçta ona her ne kadar teorik açıdan itirazlar yapılmış olsa da h. X. asırdan itibaren onun etkisinin hissedilmesiyle birlikte pratikte onun bu görüşleri etkili olmuştur ve günümüze kadar yaşama şansı bulmuştur. Zira bugün gerek ülkemizde, gerek birçok İslam ülkesinde toplumun büyük çoğunluğu, hadislerin sahih, hasen, zayıf ve uydurma olanlarının tesbit edildiğine, hadis ilimleri ve istihlaları alanında ulemanın çabasıyla her türlü sorunun çözüldüğüne inanmaktadır. Bugün İbnu's-Salah'ın hadis alanındaki kapattığı ictihad kapısı açılabilmiş değildir. Hâlâ bir hadisin sahih olup olmadığını İbnu's-Salah'ın "sahihsiz ve hasensiz bilme hususunda hadis imamlarının açıklamalarına, tağyir ve tahriften korundukları meşhur olan eserlerine itimad edilmelidir" şeklinde tavsif ettiği kaynaklara bakılarak değerlendirilmektedir. Eğer itimad edilmesi gereken bu kaynaklarda geçiyorsa sahih veya hasen, geçmiyorsa yine herhangi bir

hadis imamının o hadis konusundaki hükmüne göre hareket edilmektedir. Bugün bu konuda uzman kişilerin bu rivayeti değerlendirmeye cesaret edemediği, ettiği takdirde ne tür ithamlarla karşı karşıya gelebileceği bilinen hususlardır. Bundan dolayı klasik hadis anlayışımızda İbnu's-Salah'ın etkisinin canlı bir şekilde devam ettiği tartışma götürmez bir gerçektir.